



Adresa redakce: Celetná 20, 116 42 Praha 1

e-mail: ppp@ff.cuni.cz

Adresa pro korespondenci: Filozofická fakulta UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

PSYCHOLOGIE 1 / 2019 pro PRAXI

<http://www.karolinum.cz/journals/psychologie-pro-praxi>

© Univerzita Karlova, 2020
ISSN 1803-8670 (Print)
ISSN 2336-6486 (Online)

OBSAH

Editorial	7
1. Miera starostlivosti o seba, vnímaného stresu a celkovej pracovnej spokojnosti, ako aj vzťahy medzi nimi u pomáhajúcich pracovníkov poskytujúcich sociálne služby – Jana Nezkusilová, Monika Hricová, Margita Mesárošová	9
2. Osobnostní typologie studentů v kontextu budoucí pracovní role všeobecné sestry – Marie Zítková, Miroslava Kyasová	19
3. Hodnoty ve filmových pohádkách – Mojmír Sedláček	31
4. Ukázka psychoterapie – dívka s Aspergerovým syndromem – Kateřina Šrahůlková	43
Recenze	51

CONTENTS

Editorial	7
1. Level of self-care, perceived stress and overall job satisfaction and relationships between them in helping social services workers – Jana Nezkusilová, Monika Hricová, Margita Mesárošová	9
2. Personality typology of students in the context of the future work role of a nurse – Marie Zítková, Miroslava Kyasová	19
3. Values in fairy tale movies – Mojmír Sedláček	31
4. A Case Study – Girl with Asperger Syndrome – Kateřina Šrahůlková	43
Review	51

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

v tomto čísle našeho periodika nabízíme empirické studie zkoumající různé oblasti psychologické praxe, využívající různý metodologický design i jednotlivé postupy. Mně osobně taková pestrost baví a mimo jiné ukazuje, jak nevyčerpatelné jsou náměty k psychologickému zkoumání. Co můžete očekávat konkrétněji?

Autorky **Jana Nezkusilová**, **Monika Hricová** a **Margita Mesárošová** seznamují se zajímavým výzkumným šetřením zaměřeným na pomáhající profese. Název jejich příspěvku *Miera starostlivosti o seba, vnímaného stresu a celkovej pracovnej spokojnosti, jako aj vťahy medzi nimi u pomáhajúcich pracovníkov poskytujúcich sociálne služby* sice hodně napovídá o jeho obsahu, ale přesto trochu doplním. Autorky vycházejí z předpokladu, že vykonávání pomáhající profese se pojí s určitou mírou prožívání stresu. Otázkou je, jak se tato skutečnost promítá do pracovní spokojenosti. Ve výzkumné studii porovnávají náhodně vybrané pomáhající profesionály poskytující sociální služby na Slovensku (N = 729) s americkými normami ve srovnatelných skupinách. Slovenští a američtí respondenti se nelišili v míře prožívaného stresu (Škála vnímaného stresu, Cohen, Kamarck, Mermelstein, 1983), avšak celková sumarizovaná pracovní spokojenost (Dotazník pracovní spokojenosti, Spector, 1985) byla průměrně nižší ve slovenské populaci. U sledované skupiny se autorky zaměřily na míru vykonávaných aktivit péče o sebe (Dotazník VSS2, Lichner, Halachová, Lovaš, 2018). Výsledky ukazují, že celková vyšší míra péče o sebe souvisí s vyšší mírou pracovní spokojenosti a nižší mírou prožívaného stresu. Proč asi tomu tak je už napoví autorky článku.

Další příspěvek se zaměřil na pracovní pozici všeobecné sestry. Autorky **Marie Zítková** a **Miroslava Kyasová** v článku s názvem *Osobnostní typologie studentů v kontextu budoucí role všeobecné sestry* sledují plnění pracovní role všeobecné sestry, ve které předpokládají vysokou náročnost na osobnost jedince i kvalitu profesionální přípravy. Cílem výzkumu bylo zjistit osobnostní předpoklady studentů k plnění pracovní role všeobecné sestry. Soubor respondentů byl tvořen studenty oboru Všeobecná sestra v období 2013–2018. Mezi testovací nástroje byl zařazen test MBTI® (Myers Briggs Type Indicator) a Belbinův test týmových rolí. K jakým výsledkům autorky došly, přehledně uvádí příspěvek sám, ale předpokládají, že pro zkoumané respondenty bude zvolená práce uspokojivá a mohou v ní být úspěšní.

Asi je více těch, kteří si alespoň občas rádi sednou k obrazovce a podívají se na nějakou pohádku. **Mojmír Sedláček** však ve svém příspěvku přesvědčil, že pohádka je velmi

vhodný materiál pro zkoumání veskrze psychologických témat – kupříkladu hodnot a jejich působení na děti. Text *Hodnoty ve filmových pohádkách* se zaměřil na filmové pohádky a jejich socializační roli při předávání hodnot. Právě pohádky jsou totiž nositelem hodnot a jejich prostřednictvím se děti učí rozlišovat různé způsoby chování a vztahování ke světu. Film jakožto médium je obecně oblíbený a filmové pohádky jsou velmi sledované. Vlastní empirický výzkum spočíval v obsahové analýze šestice vybraných československých či českých pohádek. Autor zjistil řadu zajímavých dat – kupříkladu uvádí, že starší pohádky jsou hodnotově výraznější a pro dětského diváka tudíž výchovnější, zatímco ty novější se spíše orientují na zábavnost a fúzi žánrů.

Kateřina Šrahůlková ve svém příspěvku nazvaném *Ukázka psychoterapie* – dívka s Aspergerovým syndromem sleduje klientku (N = 1) a mapuje postup psychoterapeutické práce s dívkou s Aspergerovým syndromem a mimořádným intelektovým i uměleckým nadáním. Pěkně popisuje čtyřletou terapeutickou práci s dnes již devítiletou dívkou a zaměřuje se na zvraty a klíčové momenty terapie až po aktuální charakter terapie. Ocenila jsem, že jsou uvedeny postupy užitečné při společné práci, stejně jako metody, které se jevily v kontextu popisované čtyřleté práce jako neužitečné. Nesmírně zajímavá kazuistika.

Na závěr je pak možné doporučit Vaší pozornosti prostřednictvím recenze odbornou publikaci *Sociální psychologie – Teorie, metody, aplikace*. V této publikaci editoři **Jozef Výrost**, **Ivan Slaměník** a **Eva Sollárová** nabízejí široký přehled informací, čerpající z jejich předchozích knih, zásadním způsobem však inovovaný a doplněný.

Rádi bychom uvedli i Váš příspěvek ať už v podobě přehledové studie, empirického šetření, kazuistického charakteru nebo příkladu dobré psychologické praxe. Těšíme se na každý takový.

doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

předsedkyně redakční rady PpP

<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.5>

MIERA STAROSTLIVOSTI O SEBA, VNÍMANÉHO STRESU A CELKOVEJ PRACOVNEJ SPOKOJNOSTI, AKO AJ VZŤAHY MEDZI NIMI U POMÁHAJÚCICH PRACOVNÍKOV POSKYTUJÚCICH SOCIÁLNE SLUŽBY

JANA NEZKUSILOVÁ, MONIKA HRICOVÁ, MARGITA MESÁROŠOVÁ

Abstrakt: Vykonať pomáhajúcej profesie sa spája aj s vysokým prežívaním stresu. Cieľom tejto štúdie je porovnať reprezentatívnu vzorku slovenských pomáhajúcich profesionálov poskytujúcich sociálne služby (N = 729) s americkými normami v porovnateľných skupinách. Slovenská a americká vzorka sa významne nelíšili v miere prežívaného stresu, ktorá bola posudzovaná Škálou vnímaného stresu (Cohen, Kamarck, Mermelstein, 1983), avšak celková sumarizovaná pracovná spokojnosť ktorá bola posudzovaná Dotazníkom pracovnej spokojnosti (Spector, 1985) bola priemerne nižšia v slovenskej populácii (Hedgesovo $g = 0,21$). U pomáhajúcich profesionálov sa merala aj miera vykonávaných aktivít starostlivosti o seba (dotazník VSS2, Lichner, Halachová, Lovaš, 2018). Výsledky ukazujú, že celková vyššia starostlivosť o seba sa spája s vyššou mierou pracovnej spokojnosti a s nižšou mierou prežívaného stresu. Štúdia rozoberá aj možné moderačné účinky vykonávanej starostlivosti o seba pri rozvoji stresu.

Kľúčové slová: pomáhajúce profesie; stres; pracovná spokojnosť; starostlivosť o seba

Level of self-care, perceived stress and overall job satisfaction and relationships between them in helping social services workers

Abstract: Performing helping profession has been connected to higher perceived stress. The aim of this study is to describe and compare representative selected sample of Slovak social service professionals (N = 729) with US norms. Slovak and American sample did not differ significantly in the average level of stress assessed by Perceived stress scale (Cohen, Kamarck, Mermelstein, 1983). However, the average level of summarized job satisfaction assessed by Job satisfaction scale (Spector, 1985) was significantly lower in Slovak population of social service professionals (Hedges' $g = 0.21$). In addition, the level of performed self-care activities was measured by Questionnaire of performed self-care in the helping professions (VSS2, Lichner, Halachová, Lovaš, 2018). Results suggest that higher performed self-care is related to lower perceived stress and higher job satisfaction. The moderation analysis suggests that performing self-care may protect from development of stress.

Keywords: helping profession; stress; job satisfaction; self-care
<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.1>

Úvod

Odborníci v pomáhajúcich profesiách vstupujú do praxe s vnútorným presvedčením, že môžu svojou prácou prispieť k pozitívnej zmene života svojich klientov. Figley (2002) objasňuje, že pomáhajúci pracovníci majú tendenciu prehliadať svoje vlastné potreby, pretože sa zameriavajú na potreby klientov. Podstata pomáhajúcej práce je spojená

s pravidelným intenzívnym kontaktom s klientom, pričom pomáhajúci pracovníci sú angažovaní v náročných pracovných činnostiach s vysokou pracovnou záťažou a mierou zodpovednosti. Viaceré štúdie dokumentujú zvýšenú prevalenciu stresu, depresie či úzkosti u pomáhajúcich pracovníkov (Pope, Tabachnick, 1994; Figley, 2002; Adams, Boscarino, Figley, 2006). Whitaker a kolektív (2006) identifikovali niekoľko zdrojov stresu pomáhajúcich profesionálov, ktorými sú najmä pracovné podmienky: množstvo času stráveného s klientmi, nedostatok zdrojov, nízke finančné ohodnotenie, časová tieseň, profesionálne náročné prípady, pokles pocitu bezpečia pri agresívnom klientovi, či pretrvávajúce problémové situácie. Pomáhajúci pracovníci sa významne emočne a osobne angažujú, avšak často vnímajú nízku návratnosť týchto investícií (Honzák, 2009; Köverová, Ráczová, 2017). Nadmerné množstvo požiadaviek kladených na týchto pracovníkov je považované za jeden z hlavných dôvodov vnímania rastúceho psychosociálneho stresu. Ak je tento stav dlhodobý, stres sa stáva chronickým a môže dôjsť až k rozvoju syndrómu vyhorenia (Havrdová, Šolcová, 2012). V tejto súvislosti Teória konzervácie zdrojov (Conservation of Resources Theory) (Hobfoll, 1989, 2018; Hobfoll, Shirom, 2001) predpokladá, že práve zníženie zdrojov – spokojnosti v práci sa môže spájať s následne zvýšeným vnímaním stresu. Naopak, spokojnosť so zdrojmi z práce môže redukovať stres (Hakanen, Schaufeli, Ahola, 2008). Starostlivosť o seba u pomáhajúcich pracovníkov sa však ukazuje ako možná prevencia negatívnych javov plynúcich z povolania (Figley, 2002; Skovholt, Trotter-Mathison, 2014; Malinowski, 2014). Americká asociácia poradcov (ACA, 2014) odporúča, aby sa poradcovia venovali starostlivosti o seba, a tým si zachovali telesnú, emocionálnu a duševnú pohodu. Z psychologického hľadiska je potrebné starostlivosť o seba vnímať komplexne, pričom sa vyzdvihuje sebaregulačný rámec starostlivosti o seba (Lovaš, 2014; Lichner, Lovaš, 2016), v ktorom sa starostlivosť o seba popisuje ako multidimenzionálny proces cieľavedomého využívania stratégií, ktoré podporujú zdravé psychické aj fyzické fungovanie, sebarozvoj a zvyšujú subjektívnu pohodu (Dorociak et al., 2017; Lovaš, 2014). Podstatou je udržanie, zlepšenie alebo prinavrátenie optimálnej úrovne fungovania vo všetkých aspektoch, a to z vlastnej iniciatívy.

Narastajúci význam starostlivosti o seba sa už odzrkadľuje aj v praxi, napríklad zapracovaním nutnosti starostlivosti o seba do etických kódexov u vybraných pomáhajúcich profesií, napríklad „APA’s Ethics Code“ – kódexu Americkej psychologickéj asociácie. Možno to považovať za dôkaz toho, že sa psychológovia snažia uvedomovať si možný vplyv svojho fyzického a mentálneho zdravia na schopnosť pomáhať tým, s ktorými pracujú (APA, 2010). Hoci títo pracovníci majú aj vďaka svojmu vzdelaniu a pravidelným supervíziám dostatočné vedomosti o dôležitosti starostlivosti o seba ako novej prevencii stresu a ďalších negatívnych javov plynúcich z pomáhania iným, často sa sami o seba nestarajú primerane (Norcross, Guy, 2007; Williams et al., 2010).

Doterajšie výskumy aj na slovenskej populácii poukazujú na zvýšený vnímaný stres (Hricová, Nezkusilová, Mesárošová, 2017), a zároveň na vzťah medzi starostlivosťou o seba a prežívaním zadosťučinenia z pomáhania, ale aj vzťah medzi stresom a redukciou únavy z pomáhania u profesionálov, ktorí sa každodenne stretávajú s náročnými životnými situáciami a traumatickými zážitkami svojich klientov (Köverová, Ráczová, 2017a,b; 2018; Mesárošová et al. 2017). Starostlivosť o seba môže fungovať ako faktor eliminujúci negatívne dopady dôsledkov pomáhajúcich profesií, ev. negatívnych javov v práci ako takých. V tejto štúdií sa zameriavame na vybrané aspekty národného výskumu pomáhajúcich pracovníkov zo sociálnej oblasti, ktoré by mohli byť zaujímavé pre prax.

Cieľom výskumu je porovnanie miery celkovej pracovnej spokojnosti a prežívaného stresu slovenskej reprezentatívnej vzorky pomáhajúcich profesionálov zo sociálnej oblasti s populáciou z USA. V druhom rade štúdia uvádza mieru starostlivosti o seba u pomáhajúcich pracovníkov z oblasti sociálnych služieb. Ďalším cieľom tohto výskumu je preskúmanie moderačného efektu starostlivosti o seba: vykonávanie aktivít z oblasti starostlivosti o seba by potenciálne mohlo moderovať (tmiť) vzťah medzi celkovou znižujúcou sa pracovnou spokojnosťou a celkovým vnímaným stresom.

Metódy

Do výskumu boli zaradené zariadenia sociálnych služieb prostredníctvom náhodného výberu zo zoznamu na internetovej stránke Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR, aby sa dosiahla reprezentatívnosť výskumného súboru Slovenska. Zariadeniam, ktoré boli schopné zaistiť anonymitu respondentov, boli po osobnom či telefonickom rozhovore s vedením zaslané výskumné dotazníky poštou. Spomedzi zaslaných dotazníkov sa vrátilo 83,5 %. Výskum bol anonymný a dobrovoľný.

Výskumná vzorka pozostávala z 729 pomáhajúcich profesionálov (644 žien, 97 mužov; 6 neuviedlo rod) pracujúcich v štátnych aj neštátnych zariadeniach, ktoré poskytujú sociálne služby. Pomáhajúce profesie boli po konzultácii s odborníkmi v sociálnych službách rozdelené na základe obsahu svojej práce do 5 pracovných oblastí: sociálni pracovníci (N = 194), psychológovia, ergoterapeuti, špeciálni pedagógovia (N = 97), vychovávatelia (N = 190), poskytovatelia fyzickej starostlivosti (N = 235), vedúce pozície (N = 13). Priemerný vek respondentov bol 43,89 (SD = 10,32).

Pomáhajúcim pracovníkom boli dané nasledujúce dotazníky.

Škála vnímaného stresu (PSS–10, Perceived Stress Scale, Cohen, Kamarck, Mermelstein, 1983) je zameraná na zhodnotenie miery vnímaného stresu respondentom v priebehu posledného mesiaca na 5-bodovej škále Likertovho typu s verbálnymi kotvami od 0 – nikdy až do 4 – veľmi často. Pozostáva z desiatich všeobecne formulovaných položiek týkajúcich sa frekvencie výskytu pocitov a myšlienok týkajúcich sa stresu. Výška celkového skóre predstavuje mieru vnímaného stresu. Slovenská verzia bola vytvorená spätným prekladom a adaptovaná na naše podmienky autorkami Ráčzová, Hricová, Lovašová (2018). Reliabilita škály PSS v našej vzorke bola 0,79 (McDonaldova Ω).

Škála pracovnej spokojnosti (JSS – Job Satisfaction Scale, Spector, 1985) je 36-položkový multidimenzionálny dotazník sledujúci pracovnú spokojnosť v 9 oblastiach: plat, pracovný postup, spokojnosť s nadriadeným, finančné a nefinančné výhody, ocenenie a uznanie za odvedenú prácu, organizácia práce, spolupracovníci, povaha práce, informovanosť a komunikácia v práci, jasnosť stanovených cieľov. Respondent odpovedá na 6-bodovej škále (od 1 = rozhodne nesúhlasím až po 6 = rozhodne súhlasím). Reliabilita celej škály bola 0,84 (McDonaldova Ω). V analýzach sme pracovali s celkovým sumárnym skóre pracovnej spokojnosti, nie s jednotlivými faktormi.

Dotazník vykonávanej starostlivosti o seba (VSS v.2, Lichner, Halachová, Lovaš, 2018). Dotazníkom bola zisťovaná miera starostlivosti o seba v štyroch sledovaných

oblastiach: psychologickú (14 položiek – snaha o vytváranie pozitívnych sociálnych vzťahov a atmosféry s blízkymi a v pracovnom prostredí, pozitívne myslenie); pracovnej (6 položiek – aktivity zamerané na zvládanie pracovnej záťaže, napr. príprava, supervízia, osobný rast, striedanie pracovných aktivít); zdravotnej (7 položiek – dodržiavanie zásad zdravého životného štýlu, psychohygieny, návšteva lekára v prípade problémov, preventívne prehliadky) a fyzickej (4 položky – cvičenie, udržiavanie si telesnej váhy). Je tvorená 31 položkami a respondenti svoju odpoveď zaznamenávajú na 5-bodovej škále (od 1 – nikdy, až do 5 – vždy). Reliabilita dotazníka bola 0,89 (McDonaldova Ω). V analýzach sme pracovali s celkovým sumárnym skóre starostlivosti o seba, pričom v druhej časti analýz sme na základe mediánu rozdelili respondentov na skupinu pracovníkov s nižšou celkovou starostlivosťou o seba a pomáhajúcich s vyššou starostlivosťou o seba.

Výsledky

V prvej časti výsledkov uvádzame deskriptívne ukazovatele priemerných hodnôt starostlivosti o seba, prežívaného stresu a celkovej miery starostlivosti o seba u pomáhajúcich pracovníkov v sociálnej oblasti na Slovensku. Priemerné hodnoty u populácie pomáhajúcich pracovníkov v sociálnej oblasti sú pre vnímaný stres $M = 15,84$ ($SD = 4,92$), pracovnú spokojnosť $M = 133$ ($SD = 22,54$) a celkovú priemernú mieru vykonávanej starostlivosti o seba $M = 119,77$ ($SD = 14,73$).

Tabuľka 1 Priemerné hodnoty vnímaného stresu, pracovnej spokojnosti a starostlivosti o seba u pomáhajúcich pracovníkov v sociálnej sfére na Slovensku a v Spojených štátoch amerických

	N	Vykonávaná starostlivosť seba		Vnímaný stres		Pracovná spokojnosť	
		M	SD	M	SD	M	SD
<i>Slovenská populácia</i>							
Pomáhajúci v soc. oblasti	729	119,77	14,73	15,84	4,92	133,14	22,54
<i>Americká populácia</i>							
Cohen, Janicki-Deverts (2012) ⁺ dáta z roku 1983	1227	–	–	12,38	5,84	–	–
Cohen, Janicki-Deverts (2012) ⁺ dáta z roku 2009	1037	–	–	16,23	7,31	–	–
Spector (2011)	8242	–	–	–	–	142,3	44,6

Poznámka: M – aritmetický priemer, SD – štandardná odchýlka, N – veľkosť vzorky

+Cohen, Janicki-Devertsová (2012) uvedené dáta pochádzajú z národného výskumu v USA u zamestnancov na plný pracovný úväzok

Priemerné hodnoty vnímaného stresu slovenskej vzorky ($N = 729$) sme porovnali s údajmi, ktoré uvádzajú Cohen a Janicki-Devertsová (2012) vo svojej štúdií, ktorá popisuje mieru stresu v reprezentatívnej populácii Spojených štátov amerických z rokov 1983, 2006 a 2009. Cohen a Janicki-Devertsová však vo svojej štúdií nediferencovali typy povolání, ale len vekové skupiny, skupiny podľa rasy či typu pracovného úväzku. V tabuľke udávame vnímaný stres u skupiny pracujúcich na plný pracovný úväzok z roku 1983, ako

aj z roku 2009 (Cohen, Janicki-Deverts, 2012). Hodnoty priemerného stresu z roku 1983 sú výrazne nižšie ako hodnoty vnímaného stresu v roku 2009. Autori predpokladajú, že v spoločnosti dochádza k nárastu vnímaného stresu (Cohen, Janicki-Deverts, 2012). Pri posudzovaní vnímaného stresu slovenskej vzorky pomáhajúcich profesionálov môžeme vidieť, že ich hodnoty sa výrazne neodlišujú od hodnôt v Americkej populácii v roku 2009, ktoré publikovali Cohen a Janicki-Devertsová (2012), $t_{(1764)} = 1,26$; $p = 0,21$.

V druhom kroku sme sumarizovanú pracovnú spokojnosť pracovníkov vybraných náhodným výberom zo sociálnej sféry na Slovensku porovnali s priemernými hodnotami populácie profesionálov z oblasti sociálnych služieb v Spojených štátoch amerických, ktoré boli získané z internetovej stránky tvorca dotazníka Pracovnej spokojnosti (Spector, 2011), $M_{US\ social\ service} = 142,3$. Priemerná sumarizovaná pracovná spokojnosť v sociálnej sfére v USA dosahuje štatisticky významne vyššie hodnoty ako pracovná spokojnosť u pomáhajúcich na Slovensku, $t_{(726)} = -9,457$; $p < 0,0001$. Veľkosť efektu rozdielov je však pomerne slabá (Ellis, 2009), Hedgesove $g = 0,21$ (Glassova delta = 0,41, Cohenovo $d = 0,26$; Hedgesovo g sa používa ako alternatíva Cohenovho d pri rozdielnej veľkosti porovnávaných skupín, Glassova delta sa používa ako alternatíva Cohenovho d pri rozdielnych veľkostiach štandardnej odchýlky).

V ďalšej analýze sme rozdelili pomáhajúcich profesionálov na skupinu s nižšou ($N = 363$) a skupinu s vyššou mierou starostlivosti o seba ($N = 366$) na základe mediánu starostlivosti o seba ($Me = 120$). Tabuľka č. 2 popisuje základné deskriptívne údaje týchto dvoch skupín. Rozdiely v miere pracovnej spokojnosti ($t_{(724)} = -4,18$; $p < 0,001$), ako aj v miere vnímaného stresu ($t_{(727)} = 7,56$; $p < 0,001$) boli štatisticky významné medzi týmito skupinami. Skupina s nízkou vykonávanou starostlivosťou o seba prežívala nižšiu mieru stresu, a zároveň vyššiu mieru pracovnej spokojnosti v porovnaní so skupinou s vyššou mierou vykonávanej starostlivosti o seba.

Tabuľka 2 Deskriptívna štatistika skupiny s vyššou a skupiny s nižšou mierou vykonávanej starostlivosti o seba pomáhajúcich pracovníkov v sociálnej sfére

	Vykonávaná starostlivosť o seba (VSS)		Vnímaný stres		Sumarizovaná pracovná spokojnosť	
	Nízka VSS	Vysoká VSS	Nízka VSS	Vysoká VSS	Nízka VSS	Vysoká VSS
<i>N</i>	363	366	363	363	363	366
<i>M</i>	108 314	131 348	17 168	14 510	129 680	136 577
<i>SD</i>	10 263	7 915	4 665	4 804	21 343	23 193
<i>Minimum</i>	60	121	2	1	61	72
<i>Maximum</i>	120	155	34	26	202	200

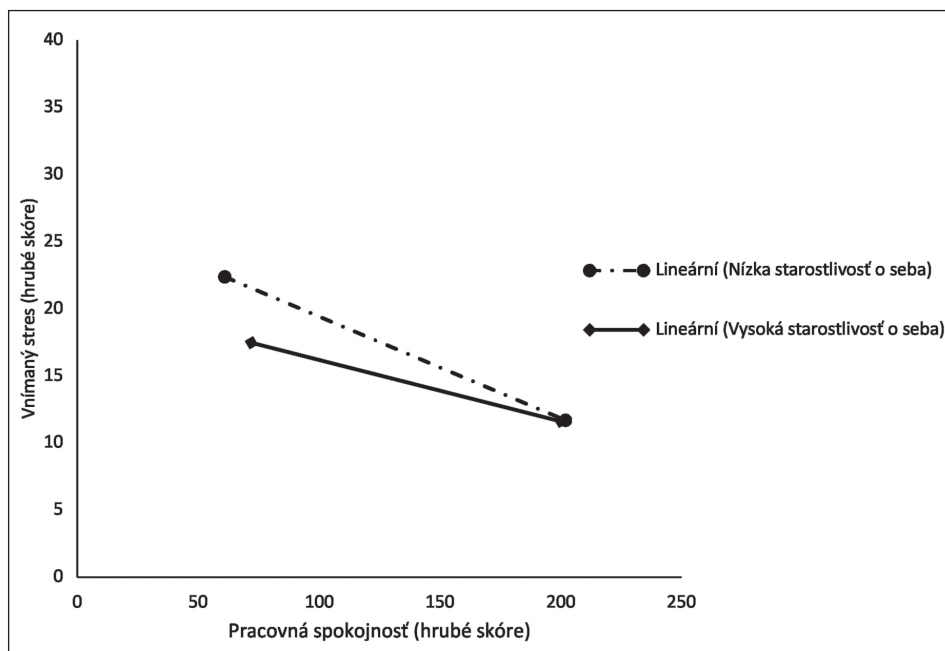
Poznámka: *N* – veľkosť vzorky, *M* – aritmetický priemer, *SD* – štandardná odchýlka

Skúmali sme aj tesnosť vzťahu (graf č. 1) medzi celkovou pracovnou spokojnosťou a stresom u týchto dvoch skupín. Z výsledkov v tabuľke č. 3 a z grafického zobrazenia na grafe č. 1 vyplýva, že u pomáhajúcich s nízkou starostlivosťou o seba je vzťah medzi vnímaným stresom a pracovnou spokojnosťou stredne silný ($r_x = -0,35$; $p < 0,001$). Čím väčší stres pracovníci s nízkou starostlivosťou o seba vnímajú, tým nižšia je ich celková pracovná spokojnosť. Naopak, u jedincov s vysokou starostlivosťou o seba je tesnosť vzťahu medzi pracovnou spokojnosťou a stresom slabá ($r_x = -0,22$; $p < 0,001$). U pomáhajúcich,

ktorí majú vyššiu mieru starostlivosti o seba sa pri znižujúcej pracovnej spokojnosti menej výrazne zvyšuje stres. Nasledovná moderačná analýza ukázala, že starostlivosť o seba by mohla zohrávať úlohu moderátora vzťahu medzi pracovnou spokojnosťou a stresom. Moderačný model bol signifikantný ($b = 0,03$; $SE = 0,02$; 95% ; $p = 0,04$; 95% $CI [0,002; 0,06]$). Moderačný efekt celkovej starostlivosti o seba na vzťah pracovnej spokojnosti a stresu je síce štatisticky významný, avšak slabý ($R^2 \text{ change} = 0,005$), teda jedinec ho na seba nemusí spozorovať.

Tabuľka 3 Pearsonova korelácia medzi pracovnou spokojnosťou a vnímaným stresom u skupiny s nízkou a skupiny s vysokou starostlivosťou o seba

	Skupina	Pracovná spokojnosť
Vnímaný stres	Nízka starostlivosť o seba	-0,35 ***
	Vysoká starostlivosť o seba	-0,22 ***



Graf 1 Tesnosť vzťahu medzi celkovou sumarizovanou pracovnou spokojnosťou a vnímaným stresom u pomáhajúcich s vysokou a nízkou mierou starostlivosti o seba

Diskusia

Prvým cieľom príspevku bolo priblížiť všeobecné priemerné hodnoty vykonávanej starostlivosti o seba, ako aj miery stresu a pracovnej spokojnosti slovenských pomáhajúcich pracovníkov v sociálnej oblasti a porovnať vybrané ukazovatele s hodnotami v americkej populácii. Zistili sme, že pomáhajúci profesionáli na Slovensku v porovnaní so vzorkou

zo Spojených štátov amerických (povolania v oblasti sociálnych služieb) majú nižšiu celkovú sumarizovanú pracovnú spokojnosť, efekt tohto rozdielu je však slabý ($g = 0,21$).

Slovenskí pomáhajúci pracovníci neprežívali významne odlišnú mieru stresu v porovnaní s údajmi zo Spojených štátov amerických zo štúdie vykonanej v roku 2009 u zamestnancov na plný pracovný úväzok. Hoci porovnanie stresu bolo skôr orientačné, nie je možné povedať, že pomáhajúci sa výrazne vymykajú z hodnôt nameraných v národnom výskume roku 2009 v USA u jedincov zamestnaných na plný úväzok. Tu je však potrebné zdôrazniť, že Cohen a Janicki-Devertsová (2012) poukázali na nárast vnímaného stresu globálne v Americkej populácii prostredníctvom vykonania národných štúdií v rokoch 1983, 2006 a 2009. Celkový vnímaný stres v USA sa od roku 1983 podľa autorov zvyšuje. Normy v pôvodnom dotazníku Vnímaného stresu vydavateľstva Mindgarden (1994) sa však stále opierajú o výskumy z roku 1983, a keďže pravdepodobne dochádza k posunom v miere vnímaného stresu, je potrebné využívať aktuálne dáta. Dáta z USA z roku 2009 popisujú podobnú mieru stresu, aká bola zistená v slovenskej populácii pomáhajúcich profesionálov z oblasti sociálnych služieb – a táto miera stresu už je pomerne vysoká.

Za znepokojivé považujeme celkový nárast vnímaného stresu v priebehu rokov od roku 1983 naprieč povolaniami, vekovými skupinami, vzdelanostnými úrovňami či rodom (Cohena, Janicki-Devertsa, 2012). Ako mimoriadne prínosný ďalší výskum preto navrhujeme nielen štúdie smerujúce k porovnávaniu miery stresu naprieč povolaniami, ale aj sledovanie stresu v longitudinálnych štúdiách a možnosti jeho prevencie. Škála Vnímaného stresu používaná už od roku 1983 (Cohen, Kamarck, Mermelstein, 1983) sa ukázala ako validná metódika, ktorá by mohla zachytiť zmeny v miere vnímaného stresu v longitudinálnych štúdiách.

V ďalšej analýze sme sa zamerali na slovenských pomáhajúcich profesionálov z oblasti sociálnych služieb a ich starostlivosť o seba. Sledovali sme dve skupiny pomáhajúcich s rozdielnou mierou starostlivosti o seba, aby sme mohli porozumieť možnému významu vykonávania aktivít starostlivosti o seba. Skupina pomáhajúcich, ktorá sa o seba priemerne viac stará, dosahovala nižšie hodnoty prežívaného stresu a vyššie hodnoty pracovnej spokojnosti.

V poslednej časti výsledkov analyzujeme tesnosť vzťahu medzi stresom a celkovou sumarizovanou pracovnou spokojnosťou u dvoch skupín pomáhajúcich: s vysokou a nízkou starostlivosťou o seba. Z teórie konzervácie zdrojov (Hobfoll, 1989; 2018) môžeme usudzovať, že pri znížení pracovnej spokojnosti dochádza k zvýšenému vnímaniu stresu, čo naznačili aj výsledky korelačných vzťahov v našom výskume. Moderačné analýzy navyše ukázali aj to, že celková vyššia starostlivosť o seba by mohla tlmiť rozvoj stresu pri znižujúcej sa pracovnej spokojnosti u pomáhajúcich profesionálov. Ak sa pomáhajúci o seba viac starali, tak aj v prípade znižujúcej sa pracovnej spokojnosti ich vnímanie stresu nenarastalo tak prudko, ako je tomu u ľudí, ktorí sa o seba starajú menej. Na druhú stranu, jedinci, ktorí sa o seba menej starajú, môžu prežívať intenzívnejší stres pri znižujúcej sa pracovnej spokojnosti. Tento moderačný efekt starostlivosti o seba bol však slabý, a tak ho jedinec nemusí pozorovať.

Za limity výskumu môžeme považovať korelačno-komparatívny charakter štúdie, ktorý nám neumožňuje priamo preukázať, ktorá premenná je príčinou a ktorá dôsledkom. Prebieha diskusia, či zníženie pracovnej spokojnosti môže negatívne vplyvať na starostlivosť o seba, alebo či prežívaný stres následne znižuje spokojnosť v práci a starostlivosť o seba (Mesárošová et al., 2017). Vzťahy medzi týmito premennými sú pravdepodobne

komplexné. Smerovosť vzťahu medzi zdrojmi (osobné a pracovné zdroje) a stresom môže byť aj obojsmerná – teda zvyšujúci sa stres môže následne znižovať osobné či pracovné zdroje energie jedinca, a takéto znižovanie zdrojov následne zvyšuje vnímaný stres, ako to usudzuje aj Hobfoll (2018).

Čiastočnú odpoveď na objasnenie kauzality týchto vzťahov by mohli priniesť aj v súčasnosti prebiehajú intervenčné programy zamerané na rozvoj starostlivosti o seba a sledovanie prípadných zmien negatívnych javov z pomáhania (stres, vyhorenie), ktoré v súčasnosti realizuje náš výskumný tím. Budúce smerovanie výskumu vidíme aj v sledovaní súvislostí s celkovým finančným príjmom rodiny a existenciou alebo naopak neexistenciou partnera, a to najmä z pohľadu behaviorálnej ekológie, keďže je možné, že starostlivosť o seba je u niektorých jedincov vnímaná ako investícia, ktorú si môžu alebo nemôžu dovoliť na základe svojich súčasných zdrojov.

Záver

Doterajšie výskumy naznačujú, že starostlivosť o seba by mohla zmierňovať vyhorenie a únavu z pomáhania, ale aj udržiavať prežívaný pocit zadosťučinenia z pomáhania (Figley, 2002; Köverová, Ráczová, 2017a,b; Mesárošová et al., 2017).

Cieľom práce bolo jednak posúdiť mieru starostlivosti o seba, vnímaného stresu a pracovnej spokojnosti u slovenských pomáhajúcich profesionálov z oblasti poskytovania sociálnych služieb. Zároveň sme však porovnali mieru stresu a pracovnej spokojnosti v tejto skupine s ukazovateľmi v americkej populácii.

Táto štúdia ponúkla náhľad na potenciálny význam celkovej miery starostlivosti o seba u pomáhajúcich profesionálov, ktorá by mohla udržiavať nízku hladinu stresu aj pri zhoršených pracovných podmienkach. Veríme, že naše výsledky zvýšia záujem o vykonávanie aktivít starostlivosti o seba. Udržiavanie sa v dobrej psychickej a fyzickej kondícii môže byť obzvlášť dôležité v kontexte zistení priemerne nižšej pracovnej spokojnosti u slovenských pomáhajúcich pracovníkov v porovnaní s americkou populáciou.

LITERATÚRA

- ACA (2014). *Code of ethics*, American Counseling association. [Vyhľadáno 8. 8. 2019 na <http://www.counseling.org/resources/aca-code-of-ethics.pdf>]
- Adams, R. E., Boscarino, J. A., Figley, C. R. (2006). Compassion fatigue and psychological distress among social workers: A validation study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(1), 103–108.
- APA (2010). *Ethical Principles of Psychologists*. [Vyhľadáno 8. 8. 2019 na <http://www.apa.org/ethics/code/index.aspx?item=4>]
- Cohen, S., Janicki-Deverts, D. (2012). Who's stressed? Distributions of psychological stress in the United States in probability samples from 1983, 2006, and 2009. *Journal of applied social psychology*, 42(6), 1320–1334.
- Cohen, S., Kamarck, T., Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385–396.
- Dorociak, K. E., Rupert, P. A., Bryant, F. B., Zahniser, E. (2017). Development of the Professional Self-Care Scale. *Journal of counseling psychology*, 64(3), 325–334.
- Ellis, P. D. (2009). Thresholds for interpreting effect sizes. [Vyhľadáno 3. 11. 2018 na http://www.polyu.edu.hk/mm/effectsizefaqs/thresholds_for_interpreting_effect_sizes2.html]

- Figley, C. R. (2002). Compassion fatigue: Psychotherapists' chronic lack of self care. *Journal of clinical psychology*, 58(11), 1433–1441.
- Havrdová, Z., Šolcová, I. (2012). The Relationship between Workplace Civility Level and the Experience of Burnout Syndrome among Helping Professionals. In: V. Olisah (Ed.). *Essential Notes in Psychiatry*. InTechOpen.
- Hakanen, J. J., Schaufeli, W. B., Ahola, K. (2008). The Job Demands-Resources model: A three-year cross-lagged study of burnout, depression, commitment, and work engagement. *Work & Stress*, 22(3), 224–241.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American psychologist*, 44(3), 513–524.
- Hobfoll, S. E., Shirom, A. (2001). Conservation of resources theory: Applications to stress and management in the workplace. In: R. T. Golembiewski (Ed.). *Handbook of organizational behavior* (57–80). New York: Marcel Dekker.
- Hobfoll, S. E., Halbesleben, J., Neveu, J. P., Westman, M. (2018). Conservation of resources in the organizational context: The reality of resources and their consequences. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5, 103–128.
- Honzák, R. (2009). Burnout u personálu psychiatrické léčebny Horní Bečkovice. *Psychiatria – Psychoterapia – Psychosomatika*, 16(3), 134–142.
- Hricová, M., Nezkusilová, J., Mesárošová, M. (2017). Negatívne dôsledky vykonávania pomáhajúcej profesie u sociálnych pracovníkov. *Prohuman*, 9. 5. 2017. [Vyhľadáno 8. 8. 2019 na <https://www.prohuman.sk/socialna-praca/negativne-dosledky-vykonavania-pomahajucej-profesie-u-socialnych-pracovnikov>]
- Köberová, M., Ráčzová, B. (2017a). Burnout, stress and compassion fatigue among helping professionals. *INPACT: International psychological applications conference and trends: Book of Proceedings 2017*, 58–62.
- Köberová, M., Ráčzová, B. (2017b) Selected Psychological Aspects of Helping Professionals. *Individual & Society / Človek A Spoločnosť*, 20(1), 22–35.
- Köberová, M., Ráčzová, B. (2018). Negative consequences of helping and the length of work experience. In: C. Pracana, M. Wang (Eds.). *Psychology Applications & Developments III* (121–132). InScience Press.
- Lichner, V., Halachová, M., Lovaš, L. (2018). The concept of self-care, work engagement, and burnout syndrome among slovak social workers. *Czech and Slovak Social Work*, 18(4), 62–75.
- Lichner, V., Lovaš, L. (2016). Model of the Self-Care Strategies Among Slovak Helping Professionals – Qualitative Analysis of Performed Self-Care Activities. *Humanities and Social Sciences*, 5(1), 107–112.
- Lovaš, L. (2014). Starostlivosť a jej psychologické kontexty. In: L. Lovaš et al. (Eds.). *Psychologické kontexty starostlivosti o seba*. Košice: UPJŠ Košice.
- Malinowski, A. J. (2014). *Self-care for the mental health practitioner: The theory, research, and practice of preventing and addressing the occupational hazards of the profession*. Jessica Kingsley Publishers.
- Mesárošová, M., Köberová, M., Ráčzová, B., Nezkusilová, J., Lichner, V., Lovaš, L., Lovašová, S., Hricová, M. (2017). *Starostlivosť o seba a dôsledky vykonávania pomáhajúcich profesií*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Mindgarden (1994). Perceived stress scale*. [Vyhľadáno 8. 8. 2019 na <http://www.mindgarden.com/documents/PerceivedStressScale.pdf>]
- Norcross, J. C., Guy, J. D., Jr. (2007). *Leaving It at the Office: A Guide to Psychotherapist Self-Care*. New York: Guilford Press.
- Pope, K. S., Tabachnick, B. G. (1994). Therapists as patients: A national survey of psychologists' experiences, problems, and beliefs. *Professional Psychology: Research and Practice*, 25(3), 247.
- Ráčzová, B., Hricová, M., Lovašová, S. (2018). Overenie psychometrických vlastností slovenskej verzie dotazníka PSS-10 (Perceived Stress Scale) na súbore pomáhajúcich profesionálov. *Československá psychologie*, 62(6), 552–564.
- Skovholt, T. M., Trotter-Mathison, M. (2014). *The resilient practitioner: Burnout prevention and self-care strategies for counselors, therapists, teachers, and health professionals*. Routledge.
- Spector, P. E. (1985). Measurement of human service staff satisfaction: Development of the Job Satisfaction Survey. *American Journal of Community Psychology*, 13(6), 693–713.
- Spector, P. E. (2011). Job Satisfaction Survey Norms for Social services. [Vyhľadáno 8. 8. 2019 na <http://shell.cas.usf.edu/~pspector/scales/jssnormssocialserv.doc>]
- Whitaker, T., Weismiller, T., Clark, E. J. (2006). Assuring the sufficiency of a frontline work force: A national study of licensed social workers special report. *National Association of Social Workers Center for Workforce Studies*. [Vyhľadáno 8. 8. 2019 na <http://workforce.socialworkers.org/studies/health/health.pdf>]

Williams, I. D., Richardson, T. A., Moore, D. D., Gambrel, L. E., Keeling, M. L. (2010). Perspectives on Self-Care. *Journal of Creativity in Mental Health*, 5(3), 320–338.

Grantová podpora: APVV-14-0921 Starostlivosť o seba ako faktor vyrovnávania sa s negatívnymi dôsledkami vykonávania pomáhajúcich profesií.

Mgr. Jana Nezkusilová, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, Katedra psychológie. E-mail: Jana.nezkusilova@upjs.sk

prof. PhDr. Margita Mesárošová, CSc, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, Katedra psychológie. E-mail: Margita.mesarosova@upjs.sk.

Mgr. Monika Hricová, PhD., Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, Katedra psychológie. E-mail: Monika.hricova@upjs.sk

OSOBNOSTNÍ TYPOLOGIE STUDENTŮ

V KONTEXTU BUDOUCÍ PRACOVNÍ ROLE VŠEOBECNÉ SESTRY

MARIE ZÍTKOVÁ, MIROSLAVA KYASOVÁ

Abstrakt: Plnění pracovní role všeobecné sestry je vysoce náročné na osobnost člověka i kvalitu profesionální přípravy. Cílem výzkumu bylo pojmenovat osobnostní předpoklady studentů k plnění pracovní role všeobecné sestry. Zkoumaný soubor byl tvořen studenty oboru Všeobecná sestra v období 2013–2018. Mezi testovací nástroje byl zařazen test MBTI® (Myers Briggs Type Indicator) a Belbinův test týmových rolí. Zásadním zjištěním se ukázalo, že v rámci sledovaného souboru byl u 53 % dotázaných identifikován tzv. temperament Strážce, ochránce – SJ, který je pro práci všeobecných sester vhodný. Druhou početnou skupinu tvořili Idealisté, pro které je společný temperament Diplomata – NF – 35,8 % , jehož charakteristika taktéž výrazně odpovídá požadavkům ošetrovatelské praxe. Realizátor a Týmový hráč představovali týmovou roli s nejvyšší afinitou u 54 % respondentů. Je tedy možné předpokládat, že pro dané jedince bude zvolená práce uspokojivá a existuje předpoklad být v ní úspěšní.

Klíčová slova: osobnostní typologie; všeobecná sestra; vzdělávání; týmová role; psychologie práce

Personality typology of students in the context of the future work role of a nurse

Abstract: The fulfillment of the role of a nurse is highly demanding on the personality of this professional and the quality of professional training. The aim of the research was to specify students' personal prerequisites for fulfilling the role of general nurse. The researched group consisted of students of General Nurse program in the period 2013–2018. The test tools included the MBTI® (Myers Briggs Type Indicator) test and Belbin's team role test. The basic findings showed that in the group of 53% of respondents the so-called temperament of the Guardian was identified (SJ), which is suitable for the work of general nurses. The second large group consisted of Idealists, for whom the temperament of Diplomat – NF – 35.8% is common, whose characteristics also strongly correspond to the requirements of nursing practice. The Implementer and Team Worker represented the team role with the highest affinity in 54% of respondents. It is thus possible to assume that the chosen work will be satisfactory for those individuals and there is a presumption to be successful in their future work.

Keywords: personality typology; general nurse; education; team role; work psychology
<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.2>

Úvod

Zdravotnická povolání patří z hlediska odborné přípravy i vlastního výkonu práce mezi povolání velmi náročná. Moderní společnost očekává, že zdravotník zvládne vysoce odbornou činnost v dnes velmi úzce specializovaných a technicky vysoce sofistikovaných medicínských oborech, unese fyzickou zátěž práce i směnnost a dovede pozitivně a účinně jednat s nemocnými ve spolupráci s ostatními členy často rozsáhlých multidisciplinárních týmu. V neposlední řadě je očekáváno, že je zdravotník schopen se vypořádat se všemi pracovními či osobními problémy, které soukromý život přináší. Plnění role sestry je tedy vysoce náročné na osobnost člověka i kvalitu profesionální přípravy (Plevová, 2011; Zacharová, Hermanová, Šrámková, 2007).

Problematika nedostatku všeobecných sester, lékařů i dalších zdravotnických profesí se netýká pouze ČR. Předpokládá se, že v roce 2020 bude v USA objem pracovní síly registrovaných sester o 20 % nižší, než jsou reálné požadavky klinické praxe (Buerhaus et al., 2013). Problémy, jako závažný nedostatek pracovníků ve zdravotnictví, jejich rozdělení a výkonnost, genderová nerovnováha i pracovní podmínky, vzbuzují dle Globálního fóra o lidských zdrojích ve zdravotnictví i nadále velké znepokojení (Global Health Workforce Alliance, 2013). Mezinárodní centrum pro lidské zdroje v ošetrovatelství, založené v roce 2006 Mezinárodní radou sester (dále ICN), ve svých doporučeních zdůrazňuje nutnost výrazného prohloubení znalostí v oblasti řízení lidských zdrojů v ošetrovatelství, větší zaměření na pochopení potřeb ošetrovatelských pracovníků a uchopení vlivu dalších faktorů, které ve svém důsledku setrvání sester v pracovním procesu ovlivňují (ICN, 2015) Aplikace teoretických psychologických konceptů do odborné praxe je jednou z mnoha možností, jak přispět k lepšímu pochopení potřeb ošetrovatelských pracovníků a tím i řízení lidských zdrojů ve zdravotnictví.

Vzorce chování a potenciál k výkonům jsou přinášeny do života z části v zásadě hotové a z části se jim lze v průběhu života naučit. O úspěšnosti vzdělávání na straně studenta rozhodují jeho vlastnosti, postoje a schopnosti. Vlastnosti člověka v rámci vzdělávání dospělých kultivovat a měnit nelze, ovšem velmi přínosné je využít je, jsou-li pro proces učení příznivé. Postoje a schopnosti jsou osvojovány v průběhu života, ať již vědomě či nevědomě. Schopnosti, kam řadíme znalosti i dovednosti, jsou tedy přímým záměrem vzdělávání. Zajímavou oblast představují spouštěcí podmínky vedoucí ke vzniku spontánního chování, které jsou nejčastěji nevědomě naučené ovšem na podkladě dědičných vloh (Plamínek, 2014). Identifikace významných prediktorů akademického výkonu je předmětem mnoha výzkumných prací (Stajkovic et al., 2018; Caprara et al., 2011). V rámci sociálně-kognitivní teorie je mimo jiné pracováno s principem vzájemného vlivu činitelů, jako jsou sociokulturní faktory, osobnostní rysy či vzorce chování. Základem lidské inspirace, motivace, výkonových úspěchů a emocionální pohody je osobní víra ve vlastní moc ovlivnit životní změny svým jednáním, která funguje prostřednictvím svého vlivu na kognitivní, motivační, afektivní a rozhodovací procesy (Bandura, 1993; Bandura, Locke, 2003). Pro výkon vlastní profese je nezbytný potenciál člověka, jeho vlohy a vlastnosti. Jejich plné rozvinutí se odráží v pracovní spokojenosti a motivaci k práci (Bělohávek, 2016).

Jednou z aktuálních výzev pro lidstvo je pochopit, že práce není jenom pouhou nutností z důvodu obživy, ale přirozenou součástí lidského života. Je zdrojem jeho smyslu i možností, jak ovlivnit svět okolo nás. Je tedy platné, že „pracovat dobře znamená také

dobře, zdravě a mnohdy i dlouho žít“ (Hajzler, 2012, s. 222). Tento myšlenkový posun se bezesporu odráží i v současné orientaci psychologie práce. Mikuláščík uvádí, že „*pracovní činnost, je zde kvůli člověku, ne člověk kvůli práci*“ (2007, s. 240). Oblast práce s lidmi je charakteristická svojí různorodostí a tedy důrazem na individualitu. Jak uvádí Čakrt: „*Různé typy lidí se hodí na různou práci a různí lidé se v zaměstnání různě chovají*“ (2012, s. 11). Na tyto rozdíly se lze dívat skrze osobnostní variabilitu.

Významnou součástí personální práce v praxi zastává personální diagnostika. Vychází z jednoduché a přitom zásadní úvahy a snahy najít a mít správného člověka na správném místě, studuje jak predikovat pracovní chování, úspěšnost výkonu či selhání pracovníka. Odborná literatura uvádí mnoho doporučení pro úspěšný personální výběr (Bělohávek, 2016; Evangelu, 2009, 2014). Pravděpodobnost, že pro daného jedince bude zvolená práce uspokojivá a bude v ní úspěšný, lze zvýšit porozuměním jeho osobnostnímu typu pomocí MBTI®. Znalost typologie a dynamiky typu nám pomáhá vybrat si uplatnění v oborech, které budou těžit z našich preferencí, stejně jako porozumět tomu, proč k některým povoláním tíhneme a jiná nás nepřitahují (Čakrt, 2010). Doporučuje se pracovat s dynamikou osobnostního typu, která spočívá na dvou hlavních pilířích, vyváženosti příjmu a zpracování informací a vybalancování extra a introverze. Cesta individuace jako celoživotní proces, není nikdy ukončena a tak je vhodné a zajímavé sledovat vyvíjející se hierarchii preferencí a postupné probouzení nepreferencí (Čakrt, 2010). Typologické teorie osobnosti nemohou samy o sobě a bez vlastního aktivního přispění jednotlivce změnit či vyladit osobní pracovní či manažerský styl. Ukazuje se, že bez poznání určitých zákonitostí a pravidelností v lidském chování, je toto vyladění mnohem obtížnější (Čakrt, 2012). Důležitým bodem při užívání jednotlivých metod personální diagnostiky je preciznost jejich provedení i vyhodnocení. V praxi nejsou ani v současné době plně využívány a tak jejich potenciál v přispění k rozvoji organizací stále využíván není (Evangelu, 2009). Zajímavým aspektem se jeví spolupráce manažerů s odborníky z oblasti psychologie práce a stanovení vhodných testovacích nástrojů pro konkrétní oblast ošetrovatelské péče (Zítková, 2016).

Cíl výzkumu

Základním cílem výzkumu bylo definovat osobnostní typ studentů oboru Všeobecná sestra a pojmenovat osobnostní předpoklady k plnění pracovní role všeobecné sestry. Druhým cílem bylo zjistit preferované týmové role a vyhodnotit je v kontextu požadavků pracovního zařazení.

Zkoumaný soubor

Zkoumaný soubor byl tvořen studenty prezenční formy bakalářského typu studia Ošetrovatelství oboru Všeobecná sestra na Lékařské fakultě Masarykovy university. Respondenti byli studenti 3. ročníku akademického studia v letech 2013–2018. Zkoumaný soubor byl tvořen 90 respondenty, kteří představovali 94,74 % celkového vzorku studentů uvedeného oboru a sledovaného období (5 studentů bylo z důvodu nemoci nezařazeno). V souboru bylo 97,8 % žen, průměrný věk byl zjištěn 21,2 let (věkové rozmezí 21–33 let).

Metodika

Pro splnění stanovených cílů byla použita osobnostní typologie na základě MBTI® (Myers Briggs Type Indicator), která vysvětluje základní vzorce fungování lidské osobnosti. Kvalita testu je tedy postavena na propracované teorii Jungova vidění osobnosti. Pro zjištění preference týmových rolí byl použit Belbinův test týmových rolí – tento ipsativní test s předepsanou distribucí bodů je sestaven tak, aby dotazovaný obtížně rozpoznal, která z variant odpovědi je žádoucí a která nikoliv. Oba dva použité nástroje splňovaly kritérium validity osobnostních dotazníků a bylo možné je vzhledem k dostupnosti realizovat a vyhodnotit formou tužka–papír skupinově. Testové nástroje byly vybrány na základě doporučeného použití pro oblast ošetrovatelské péče (Zítková, 2016). Záměrem použití testu bylo sebezpoznání studentů, čímž byly minimalizovány jejich snahy o předstírání, zvýšenou sebedůvěru apod, ovšem i přesto je nutné s těmito fenomény počítat. Zjištěná data byla následně zpracována prostřednictvím popisné a induktivní statistiky v programu MS EXCEL 2010 a STATISTICA verze 9. Ze zpracování bylo vyřazeno 9 (10 %) respondentů, kde byla zjištěna neúplná vyhraněnost některých osobnostních charakteristik, osobnostní typ X. Vzhledem k charakteru proměnných byl zvolen neparametrický Kruskal-Wallisův test a hypotézy byly statisticky vyhodnoceny na hladině významnosti $p \leq 0,05$. Pro účely statistického zpracování byla proměnná osobnostní typy kategorizována na skupiny osobnostních typů, což prezentuje tabulka č. 1. Dále byla kategorizována proměnná preference k týmové roli. Primární a sekundární role byla sloučena do položky vysoká afinita, preference na 3. a 4. místě byly sloučeny do proměnné střední afinita. Do proměnné nízká afinita byly zařazeny preference na místech 5–8.

Tabulka 1 Kategorizace osobnostního typu

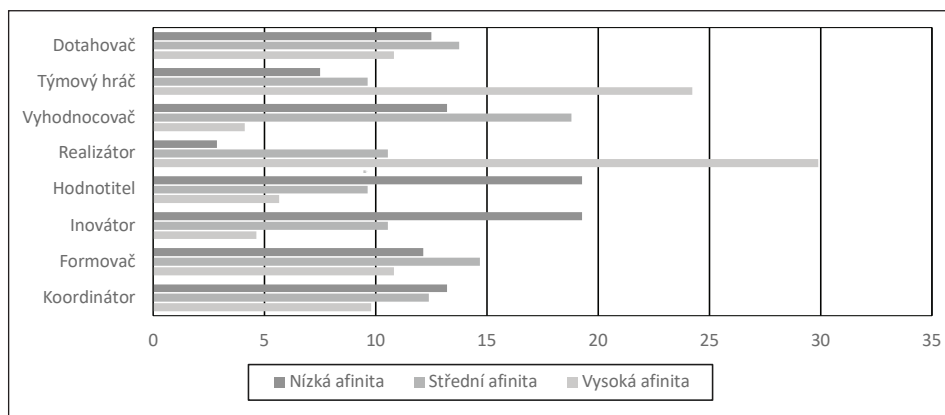
Osobnostní typ	Základní dimenze	Skupina osobnostních typů
INTP, INTJ, ENTP, ENTJ, ENTX	NT	Racionálové
INFP, INFJ, ENFP, ENFJ, XNFX	NF	Idealisté
ISFP, ESFP, ISTP, ESTP, XSFP	SP	Hráči
ISFJ, ESFJ, ISTJ, ESTJ, ESXJ, XSSJ, XSFJ	SJ	Strážci

Výsledky

Administrací testu MBTI® bylo zjištěno, že nejpočetnější skupinu tvořili respondenti s osobnostním typem ESFJ 20 (22,22 %). Osobnostní typ ISFJ a INFJ byl zastoupen u shodně 11 (12,2 %) dotázaných, ENFJ u 9 (10,00 %) studentů. ISTJ, ESTJ a INFP byly zaznamenány u 4 (4,44 %) studentů, ENFP u 3 (3,33 %). Typy INTJ a ENTJ byly detekovány shodně u 2 respondentů 2,22 % a shodně 1 (1,11 %) respondent s osobnostním typem ESTP a ENTP. Žádný student nebyl zaznamenán s osobnostními typy ISTP, ISFP, ESFP a INTP. Nevyhraněnost byla zjištěna u 18 (20 %) studentů.

Z realizovaného testu pomocí nástroje Týmové role zcela jednoznačně vyplynulo, že nejvíce zastoupenou rolí je Realizátor – primární role u 27 (29,03 %) a sekundární role zjištěna u 31 (30,69 %) respondentů a Týmový hráč – jako primární roli ji stanovilo 26

(27,96 %) a jako sekundární roli 21 (20,79 %) studentů. Naopak nejméně preferovanou rolí byl u respondentů zjištěn shodně Inovátor a Hodnotitel 24 (19,29 %) následovaný rolí Koordinátor a Vyhodnocovač se shodně 37 (13,21 %) dotázanými. Celkový profil týmových rolí dle zjištěné afinity prezentuje následující graf č. 1.



Graf 1 Profil týmových rolí

Ve zkoumaném souboru byl u nejpočetnější skupiny zjištěn tzv. temperament Ochránce či Strážce představující kombinaci dimenze smyslové získávání informací a usuzování – SJ a to u 43 (53,09 %) dotázaných. Další početnou skupinu 29 (35,80 %) představovali tzv. Diplomaté či Idealisté představující kombinaci dimenze intuice a citění – NF. Racionálové či Analytici, charakterizováni kombinací dimenze intuice a myšlení – NT, byli zastoupeni pouze 6 dotázanými (7,41 %). Pouze 3 (3,70 %) studenti představovali tzv. Hráče či Průzkumníky představující kombinaci dimenze smyslového získávání informací a vnímání – SP.

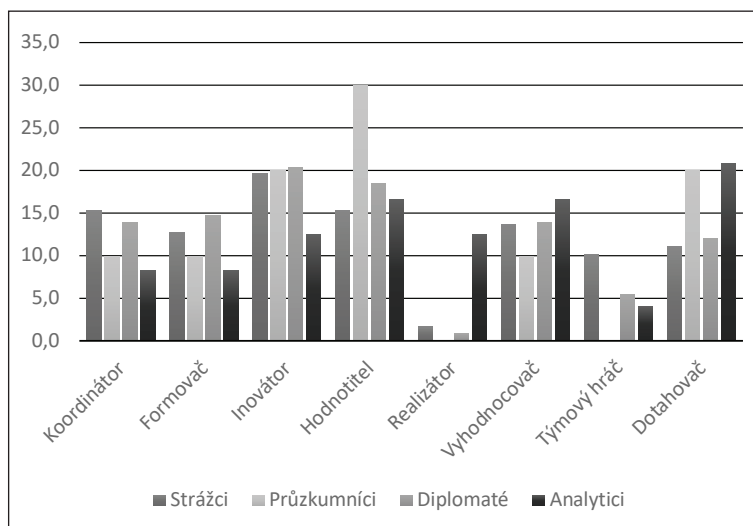
Při vyhodnocení nejčastěji preferovaných týmových rolí u Strážců jednoznačně převažovala role Realizátor – primární role zjištěna u 12 (26,67 %) a Týmový hráč – primární role zjištěna u 15 (33,33 %). Naopak nejnižší afinita byla zjištěna u týmové role Inovátor 23 (19,66 %), Koordinátor 18 (15,38 %) a Hodnotitel u 18 (15,38 %) dotázaných. Zastoupení zachycených relativních četností preferencí týmových rolí u Strážců ukazuje následující tabulka č. 2.

Tabulka 2 Preference týmových rolí u Strážců

Název role / Afinita k roli	Vysoká – %	Střední – %	Nízká – %	Celkem – %
Koordinátor	22,89	32,53	44,58	100
Formovač	24,14	36,78	39,08	100
Inovátor	10,47	26,74	62,79	100
Hodnotitel	12,94	24,71	62,35	100
Realizátor	65,17	25,84	8,99	100
Vyhodnocovač	9,30	47,67	43,02	100
Týmový hráč	52,81	23,60	23,60	100
Dotahovač	24,42	34,88	40,70	100

Na základě vyhodnocení Kruskal-Wallisova testu bylo možno říci, že existuje statisticky významná souvislost mezi stanovením osobnostního typu a udávanou preferencí týmové role Realizátor ($p = 0,0292$). Lze předpokládat rozdíl mezi skupinou osobnostních typů Analytiků a Strážců.

Strážci dle svých preferencí volí nejčastěji roli Realizátor 31 (33,33 %) a Týmový hráč 23 (24,73 %). Ve skupině Diplomátů byla také nejčastěji zjištěnou rolí Realizátor 21 (30,00 %). Druhou nejčastější týmovou rolí u této osobnostní skupiny byla zjištěna role Týmového hráče 14 (20,00 %). Na 1.–2. místě se nejčastěji u skupiny Průzkumníků objevily role Realizátor 3 (42,86 %), a Týmový hráč 3 (42,86 %). Ve skupině Analytiků první dvě místa obsadily role Týmový hráč 3(25 %), role Realizátor, Koordinátor a Inovátor se vyskytly shodně u 2 (16,67 %) dotázaných. Nejméně preferované role, preference na 5.–8. místě, ukazuje následující graf č. 2.



Graf 2 Profil nejméně preferovaných rolí

Diskuze

Základní cíl realizovaného šetření byl zaměřen na stanovení osobnostního typu studentů pomocí nástroje MBTI® a jeho vyhodnocení v korelaci s budoucí pracovní rolí všeobecné sestry. Oblast studia osobnostních charakteristik se u sester dostává do popředí především z důvodu umožnění cíleného zaměření pozornosti na silné i slabé stránky osobnosti a stanovení následného rozvoje v rámci vzdělávacího procesu (Hawkins, Shoheit, 2004; Vronský, 2012; Suchý, Náhlovský, 2007). Dle zkušeností lze usuzovat, že největšího uspokojení v zaměstnání dosahují lidé, kteří v něm mohou uplatnit svoji dominantní nebo alespoň druhou preferovanou funkci. V případě, kdy se pracovník musí opírat o svoji inferiorní funkci, je nadměrně vyčerpáván a nedosahuje požadovaných výsledků (Čakrt, 2010).

Jednou z možností pro stanovení optimálního profilu všeobecné sestry v určitém oboru je definování osobnostních typů či charakteristik, kterými disponují všeobecné sestry již

v oboru pracující a vykazující známky pracovní spokojenosti a odborné úrovně. Mezi klíčové charakteristiky osobnosti všeobecné sestry byly zařazeny: temperament strážce, ochránce – SJ, zvýrazněný aspekt svědomitosti, kde byl nalezen nejvýznamnější rozdíl mezi sestrami a normami ženské populace, oproti normě snížené hodnoty u faktoru otevřenosti, které přispívají k ochotě dodržovat dané normy. Dále byl popsán výrazný rozdíl u faktoru feminita-maskulinita FM, svědčící o rozhodnosti poradit si ve všech situacích a především nadprůměrné hodnoty u faktoru EA, tedy vcítění se. Zjištěné nejčastější životní kotvy byly životní rovnováha a vztahy mezi lidmi. Nejčastěji zastoupené role v rámci týmu byl Realizátor a Týmový spolupracovník (Zítková, 2016). Osobnostními charakteristikami všeobecných sester se zabývala práce Kroupové, kde za použití Gordona osobnostního profilu a inventoria zjistila, že se sestry v převážné míře neodlišují od normy. Pouze se potřebují zdokonalovat v oblasti sociability, osobních vztahů a opatrnosti. V rámci vzdělávání sester autorka doporučuje zabývat se sebezpoznáváním a osobnostně sociálním rozvojem například formou supervize (Kroupová, 2013). Staňková se také věnovala popisu osobnostního profilu u sester pracujících v oblasti intenzivní péče. Byly zde mj. popsány statisticky významné vztahy mezi osobnostním typem a charakterem vzdělání i charakterem pracoviště (Staňková, 2017). Dále je k dispozici studie týkající se stanovení osobnostního profilu studentů nelékařských zdravotnických oborů, kde za použití Eysenckova osobnostního dotazníku pro dospělé EPQ-R a IVE byla zjištěna nízká hodnota empatie a naopak vysoká hodnota psychotocismu. Jedno z doporučení autorů spočívá v důkladnější orientaci na osobnostní rozvoj studentů již v průběhu studia (Vévodová et al., 2016). V literatuře týkající se osobnostní typologie založené na použití MBTI® je uváděna preference k profesi konkrétně zdravotní sestra a ošetřovatelka u osobnostních typů ESFJ, ISFJ, ISTJ, ESFP a ISFP. Pro celou oblast zdravotnictví je v literatuře zmíněno osobnostních typů více, např. ISTP, INTP, INTJ, INFJ a ESFP (Čakrt, 2010). V předloženém šetření nejpočetnější skupinu tvořili respondenti s osobnostním typem ESFJ 22,22 %. Typy ISFJ a INFJ byly zastoupeny shodně u 12,2 % dotázaných. Tato zjištění odpovídají preferencím k práci všeobecné sestry v odborné literatuře. ESFJ jsou tzv. praktičtí koordinátoři, mají rádi praktická zaměstnání s rychlou odezvou a hmatatelným výstupem, upřednostňují normy a postupy, jsou loajální, se smyslem pro povinnost, zavedený řád a pro správné věci jsou ochotni dost obětovat. Výskyt tohoto typu v populaci je udáván ve 13 %. ISFJ patří k tzv. citícím konsolidátorům, kteří kladou důraz na bezprostřední lidské potřeby, dokáží pracovat tiše v pozadí a s nenápadnou urputností se propracovávat k tomu, co si myslí, že je pro druhé správné. Zastoupení tohoto typu v populaci se uvádí 5 %. Osobnostní typ INFJ bývá nazýván typem tzv. citících vizionářů. Těší se na práce na pozicích, kde mohou příznivě ovlivňovat lidské procesy, rozvoj jednotlivce, podílet se na kultivaci jeho života, především v jeho hodnotovém a duchovním rozměru. Jejich výskyt v populaci jsou pouhých 2 %. V šetření v oboru hematologie byl taktéž nejpočetnější osobnostní typ u sester zaznamenán typ ISFJ (52,90 %) a ESFJ (23,50 %). Tyto dva osobnostní typy ovšem tvořily majoritní část (76,4 %) souboru analyzovaných sester. Zjištění o velmi nízkém záhytu ostatních osobnostních typů jsou ve srovnání s námi zjištěnými údaji rozdílné (Zítková, 2016). Staňková v oboru intenzivní péče zachytila typ ISFJ u 20 % ESFJ u 12,94 % respondentů, čímž se opět ukázaly tyto typy jako nejčastější (Staňková, 2016). U osobnostních typů, kde odborná literatura preference k práci ve zdravotnictví zcela opomíjí, patří osobnosti typy ESTP, ENTP a ENTJ. V předloženém šetření byl zachycen shodně 1 student s typem ESTP a ENTP a 2 respondenti s typem ENTJ.

Zkoumaný soubor představuje téměř 95 % vzorku studentů daného oboru za posledních pět let, a i když literatura uvádí u osobnostních typů ISTP a ISFP oblíbenost v především technicky zaměřených zdravotnických oborech, kde mohou tyto typy uplatnit svoji exaktnost a preciznost, zkombinovanou s pohotovostí, ve zkoumaném souboru žádný respondent zachycen nebyl (Čakrt, 2010). Velmi nízký výskyt těchto typů potvrzují i další práce (Staňková, 2017; Zítková, 2016). Osobnost typu X představuje neúplně vyhraněnou osobní charakteristiku. Ve zkoumaném souboru bylo zachyceno těchto typů 10 %. Čakrt u problematiky nevyhraněných upozorňuje, že pokud jsou dvě dimenze vyrovnané, i třeba ve více dimenzích, může to znamenat neúplnou vyzrálou osobnost. Zároveň autor zdůrazňuje pravděpodobnost, že s přibývajícím věkem ještě osobnost dozraje. Průměrný věk respondentů předloženého šetření byl 21,2 let, zde se předpoklad vyššího výskytu nevyhraněnosti nepotvrdil (Čakrt, 2004).

Šestnáct kategorií pro práci s osobnostní typologií je velmi náročné. Víme, že lidé stejného temperamentu mají mnoho společného, podobně se chovají, vyznávají obdobné hodnoty a i v zaměstnání mívají společné rysy (Čakrt, 2010). Proto se s výhodou v praxi uplatňuje kategorizace osobnostních typů na 4 základní temperameny, podrobně viz tabulka č. 1 (Čakrt, 2010; Kroeger, Thuesenová, Rutledge, 2006). Ve výzkumu všeobecných sester v oboru hematologie byl identifikován tzv. temperament strážce, ochránce – SJ, který, jak se zdá, je pro práci sester vhodný (Zítková, 2016). Tato zjištění potvrzuje práce sledující osobnostní profil sester na jednotkách intenzivní péče, kde Strážci tvořili 71,56 % (Staňková, 2017). V prezentovaném šetření Strážci tvořili 53,09 % zkoumaného souboru, tedy u více jak poloviny studentů byl temperament SJ identifikován. Příznivá práce pro strážce znamená místo v solidní a stabilní organizaci, s jasnou hierarchií a přesnými popisy práce. Chtějí předem vědět, co se po nich žádá a mají k dipozici jasné postupy a pravidla. Necítí se dobře v hektickém prostředí, kde se věci neustále mění. Jejich sklon k odpovědnosti a snaha mít věci pod kontrolou a přednost umět věci naplánovat, zorganizovat a spolehlivě dovést ke zdárnému konci je předurčuje ke kvalitní a uspokojivé práci ve zdravotnictví (Čakrt, 2010). Tato charakteristika zcela odpovídá požadavkům ošetrovatelské profese (Plevová et al., 2011). Druhou početnou skupinu tvořili Idealisté, pro který je společný temperament diplomata – NF – 35,8 %. Tyto osobnosti umějí těžit ze své schopnosti vcítit se, domluvit se s lidmi, získávat je ke spolupráci, motivovat i propojit je s ostatními. Příznivá práce je pro ně smysluplná tam, kde uspokojují lidské potřeby a tužby. Za nejdůležitější pokládají harmonii vnitřní i vnější, potřebují tedy nekonfliktní prostředí, dobré vztahy a příznivé mezilidské klima (Čakrt, 2010; Kroeger, Thuesenová, Rutledge, 2006). Pokud se podíváme na příznivou práci Hráčů, kde je základní temperamenem průzkumníka kombinace dimenzí SP – je charakteristická rychle se měnícími a často nebezpečnými situacemi, kde mohou uplatnit svoji schopnost jasně vnímat co se kolem nich děje a vytěžit z dané situace maximum, umožňuje jim rozhodovat se na poslední chvíli, řešit krize a jednat mimo běžná konvenční pravidla. Tyto informace potvrzují fakt, že ve zkoumaném souboru byli zachyceni pouze 3,7 % dotázaných s tímto osobnostním typem a tvořili tím nejméně početnou skupinu.

Druhým cílem bylo zjistit profil týmových rolí dle afinity kandidátů ke každé z nich a taktéž je vyhodnotit v kontextu budoucího plnění pracovních rolí všeobecné sestry. Pochopení vlastní pozice (sebeuvědomění) v týmu vytváří podmínky pro koherentní chování. U každé týmové role platí, že čím nápadnější jsou určité přednosti, tím zřetelnější jsou i slabiny. Ve vyváženém pracovním týmu mají být zastoupeny všechny týmové role

a jejich speciální dovednosti, které jsou pro danou práci relevantní (Belbin, 2012). Role v týmu je definována jako určité chování jedince v týmu, které je mu vlastní. Na týmové dynamice se významně podílí diverzita v lidech i rolích a sdílení cílů a cest při především společných řešeních. Týmová práce je pro současné ošetrovatelství klíčová, kde neodmyslitelnou součástí efektivitu práce týmu je synergický efekt (Plevová et al., 2012). Realizátor a Týmový hráč představovali týmovou roli s nejčastější nejvyšší afinitou u 54 % respondentů. Týmový pracovník, také diplomat či pečovatel, bývá přátelský člověk, který dobré vztahy s okolím staví nade vše. Udržuje dobrou atmosféru a snaží se mírnit dopady konfliktů. Má rád normy, harmonogramy a pevný řád. Ty pak pečlivě dodržuje a nemá rád jejich porušování. Mezi slabé stránky lze zařadit nerozhodnost, vyhýbání se stresovým situacím a lpení na vyzkoušených přístupech. Realizátor, nazýván také implementátor či hybatel, má velmi dobré organizační schopnosti, pracuje spolehlivě, systematicky a hlavně výkonně. Má schopnost aplikovat do praxe nové poznatky a sklon k silné identifikaci s týmem. Mezi negativa lze zařadit nízká nebo žádná míra flexibility, při absenci pracovních postupů nízká efektivita práce (Plevová et al., 2012). Zjištění o nejčastějším výskytu preferované role odpovídá i zjištěným datům z ošetrovatelské praxe (Zitková, 2016).

Kroeger uvádí, že „tým typově podobných lidí vykonává produktivní práci“ (2006, s. 110). Není tedy překvapením, že u všech osobnostních skupin mezi nejčastěji preferované roli patří Realizátor – Strážci 33,33 %, Diplomáté 30,00 %, Průzkumníci 42,86 % a Analytici 16,67 %. Druhou nejčastější týmovou rolí byl Týmový hráč – Strážci 24,73 %, Diplomáté 20,00 %, Průzkumníci 42,86 % a Analytici 25 %. Tato zjištění podporuje fakt, že týmová role Inovátor byla nejčastější nejméně preferovanou rolí – Strážci 19,66 %, Diplomáté 20,37 %, Průzkumníci 20 % a Analytici 12,50 %. Druhou nejméně preferovanou rolí je Hodnotitel – Strážci 15,38 %, Diplomáté 18,52 %, Průzkumníci 30,00 % a Analytici 16,67 %. Z myslí Inovátorů či Myslitelů často vycházejí nové vynálezy, spousta inovativních nápadů. Tito jedinci disponují kreativitou, hravostí a nespoutaností. K jejich negativům patří neschopnost efektivní komunikace s ostatními členy týmu a individualismus. Vyhodnocovač disponuje schopností kritického myšlení, analyticky a objektivně zpracovává informace i řeší problémy. Mezi negativy je možno vidět neschopnost inspirovat a motivovat druhé. Ukazuje se tedy, že afinita k týmovým rolím mezi jednotlivými osobnostními skupinami není příliš výrazná, což velmi pevně koresponduje s požadavky ošetrovatelské péče v praxi, kde každý jedinec může dle svých vlastností specifickým způsobem přispívat k práci celku. Ve zdravotnictví je týmová spolupráce zcela nevyhnutelná. Realizace konceptu týmového ošetrovatelství v praxi, spolupráce v rámci rozsáhlých multidisciplinárních týmu ve zdravotnictví je velice náročná, přesto efektivní a klíčová (Plevová et al., 2012).

Závěr

Znalost osobnostní typologie pomáhá vybrat si uplatnění v oborech, kde je možné těžit z osobních preferencí. Nabízí také možnost porozumět, proč k některým povoláním tíhne a jiná nás nezajímají. Realizované studium osobnostní typologie i vyhodnocení týmových rolí umožnilo studentům zlepšení vlastního sebeuvědomění a přispělo k vytváření osobitého přístupu k sebeřízení při budoucím plnění pracovních rolí. Zásadním zjištěním se ukázalo, že v rámci sledovaného souboru byl u 53 % identifikován tzv. temperament

strážce, ochránce – SJ, který je pro práci všeobecných sester vhodný. Druhou početnou skupinu tvořili Idealisté, pro které je společný temperament diplomata – NF – 35,8 % a taktéž výrazně odpovídá požadavkům ošetrovatelské praxe. Nejčastěji zjištěné týmové role Realizátor a Týmový hráč mohou taktéž predikovat u studentů kvalitní uplatnění v současném ošetrovatelství.

LITERATURA

- Bandura, A. (1993). Perceived Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. *Educational Psychologist*, 28(2), 117–132.
- Bandura, A., Locke, E. A. (2003). Negative Self-Efficacy and Goal Effects Revisited. *Journal of Applied Psychology*, 1(88), 87–99.
- Belbin, R. M. (2012). *Týmové role v práci*. Praha: Wolters Kluwer.
- Bělohávek, F. (2016). *Jak vybrat správného člověka na správné místo. Úspěšný personální výběr*. Praha: Grada Publishing.
- Buerhaus, P., et al. (2013). Projections of the Long-Term Growth of the Registered Nurse Workforce: A Regional Analysis. *Nursing Economic*, 31(1), 13–17.
- Caprara, G. V., et al. (2011). The contribution of personality traits and self-efficacy beliefs to academic achievement: A longitudinal study. *British Journal of Educational Psychology*, (81), 78–96.
- Čákr, M. (2004). *Typologie osobnosti. Přátelé, milenci, manželé, dospělí a děti*. Praha: Management Press.
- Čákr, M. (2010). *Typologie osobnosti. Volba povolání, kariéra a profesní úspěch*. Praha: Management Press.
- Čákr, M. (2012). *Typologie osobnosti pro manažery. Manažerské styly, rozhodování, komunikace, konflikty, týmová práce, time management a změny*. Praha: Management Press.
- Evangelu, J. A. (2009). *Diagnostické metody v personalistice*. Praha: Grada Publishing.
- Evangelu, J. A. (2014). *Testy pro personální práci. Jak je správně vytvářet a používat*. Praha: Grada Publishing.
- Global Health Workforce Alliance (2013). The Recife Political Declaration on Human Resources for Health. *World Health Organization*, 1. [Vyhledáno 31. 1. 2016 na http://www.who.int/workforcealliance/forum/2013/recife_declaration_17nov.pdf]
- Hajzler, T. (2012). *Peníze, nebo život? Jak přestat vydělávat na život a začít i v práci žít*. Praha: PeopleComm.
- Hawkins, P., Shohet, R. (2004) *Supervize v pomáhajících profesích*. Praha: Portál.
- International Council of Nursis (2015). *Sestry: Hybná síla změn. Zásadní zdroj pro zdraví*.
- Kroeger, O., Thuesenová J. M., Ritledge, H. (2006). *Typologie pro manažery. Šestnáct osobnostních typů, které určují úspěch v povolání*. Praha: Portál.
- Kroupová, L. (2013). Osobnostní charakteristiky všeobecné sestry. *Sborník příspěvků 7. Mezinárodní konference všeobecných sester a pracovníků vzdělávajících nelékařská zdravotnická povolání* (113–120). Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů.
- Mikuláščík, M. (2007). *Manažerská psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Plamínek, J. (2014). *Vzdělávání dospělých*. Praha: Grada Publishing.
- Plevová, I., et al. (2011). *Ošetrovatelství I*. Praha: Grada Publishing.
- Plevová, I., et al. (2012). *Management v ošetrovatelství*. Praha: Grada Publishing.
- Stajkovic, A., et al. (2018). Test of three conceptual models of influence of the big five personality traits and self-efficacy on academic performance: A meta-analytic path-analysis. *Personality and Individual Differences*, (120), 238–245.
- Staňková, A. (2017). Osobnostní profil sestry pracující na jednotce intenzivní péče. *Diplomová práce, LF MU v Brně*. [Vyhledáno 31. 1. 2018 <https://is.muni.cz/vyhledavani/?search=sta%C5%88kov%C3%A1+alice>]
- Suchý, J., Náhlovský, P. (2007). *Koučování v manažerské praxi. Klíč k pozitivním změnám a osobnímu růstu*. Praha: Grada Publishing.
- Vévodová, Š., et al. (2016). Osobnostní profil studentů nelékařských zdravotnických oborů. *Ošetrovatelstvo*, 6(1), 6–11.
- Vronský, J. (2012). *Profesiografie a její praktické využití při řízení lidských zdrojů v organizaci*. Praha: Wolters

Kluwer.

Zacharová, E., Hermanová, M., Šrámková, J. (2007). *Zdravotnická psychologie. Teorie a praktická cvičení*. Praha: Grada Publishing.

Zítková, M. (2016). Determinanty setrvání sester v pracovním poměru v oboru hematooonkologie. *Disertační práce, LF MU v Brně*. [Vyhledáno 20. 3. 2019 na <https://theses.cz/id/0pgohf>]

PhDr. Marie Zítková, Ph.D., Masarykova univerzita, Lékařská fakulta, Katedra ošetřovatelství a porodní asistence. E-mail: zitkova@med.muni.cz

doc. PhDr. Miroslava Kyasová, Ph.D., MBA, Masarykova univerzita, Lékařská fakulta, Katedra ošetřovatelství a porodní asistence

HODNOTY VE FILMOVÝCH POHÁDKÁCH

MOJMÍR SEDLÁČEK

Abstrakt: Tento příspěvek vychází z diplomové práce vypracované autorem a obhájené v roce 2015. Zaměřuje se na filmové pohádky a jejich socializační roli při předávání hodnot. Právě pohádky jsou totiž častým nositelem hodnot a jejich prostřednictvím se děti učí rozlišovat různé způsoby chování a vztahování ke světu. Film jakožto médium je velmi populární a filmové pohádky jsou tudíž velmi sledované; jejich důležitost pro rozvoj dětí a osvojení si základních hodnot by proto měla být prozkoumána.

Vlastní empirický výzkum spočívá v obsahové analýze šestice vybraných českých (potažmo československých) pohádek a kódování situací, jež jsou hodnotově výrazné. Na základě těchto dat je možné vysledovat trendy v pojetí hodnot napříč různými pohádkami. Kupříkladu starší pohádky jsou hodnotově výraznější a pro dětského diváka tudíž výchovnější, zatímco ty novější se spíše orientují na zábavnost a fúzi žánrů.

Klíčová slova: pohádky; hodnoty; film; média; socializace; vývojová psychologie; Česká republika

Values in fairy tale movies

Abstract: This paper is based on the thesis made by the author himself and defended in 2015. It focuses on fairy tale movies and their socializing role in the transfer of values. Fairy tales often contain values and learn children to distinguish different ways of behavior and relating to the world. Film as a medium is very popular and fairy tale movies are therefore highly watched; their importance for the children development and the adoption of basic values should therefore be explored.

The empirical research consists of a content analysis of six selected Czech (and Czechoslovak) fairy tales and the coding of situations that are worthwhile in terms of values. Based on these data, it is possible to identify trends in the concept of values across different fairy tales. For example, older fairy tales are more distinctive in values and therefore more educational for children while the newer ones tend to focus on entertainment and fusion of genres.

Keywords: fairy tale; values; film; media; socialization; developmental psychology; Czech Republic

<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.3>

Úvod

Tento příspěvek vychází z diplomové práce obhájené v roce 2015 (Sedláček, 2015) a pojednává o pojetí hodnot ve filmových pohádkách. Pohádky jakožto zdroj dětských představ o světě byly již podrobeny mnohému zkoumání, to se však týká především

pohádek literárních; filmové tvorbě, jakkoli důležité a mezi dětskými diváky populární, se dostalo výrazně menší pozornosti v celosvětovém měřítku, v tuzemských podmínkách je rozdíl ještě výraznější. Tato práce se proto zaměřuje na psychologický koncept hodnot, jenž je v pohádkách téměř vždy netriviálně zahrnut a při správném využití umožňuje dítěti vytváření základních hodnotových orientací, podstatný pro celý následující život.

V přehledové části jsou stručně probrány některé koncepty hodnot, s nimiž je následně dále pracováno. Rovněž jsou zmíněny přístupy, jak média (a především film) mohou předávat sdělení dětskému publiku. A samozřejmě nejsou opomenuty ani vybrané koncepty pohádek, jež s naší prací bezprostředně souvisejí.

Výzkumná studie spočívá v obsahové analýze šestice vybraných českých a československých filmových pohádek a jejich následném rozboru z hlediska zvoleného pojetí hodnot.

1. Teoretická východiska

Témata hodnot, médií a pohádek jsou natolik široká, že pro účely tohoto článku je nutné je výrazně zúžit. Z toho důvodu představíme jen několik základních konceptů pro každé ze tří sledovaných témat, které se navíc váží k dále rozpracovanému výzkumu.

1.1 HODNOTY

Řada definic pojmu „hodnota“ se shoduje na tom, že se jedná o individuální kategorii, jež je v průběhu lidského života poměrně stabilní a určuje směřování našich činů (Čakirpaloglu, 2009; Homola, 1972; Janoušek, Slaměník, 2008). Hodnoty se navíc netýkají čistě psychologické sféry, nýbrž přesahují i do filosofie, ekonomie a především sociologie, což nás bude pro účely sledování mediálních vlivů zajímat nejvíce.

Většina hodnotových koncepcí popisuje různě detailní hierarchie, v nichž se jednotlivé hodnoty naplňují; od nejnižších, fyziologických, tak jedinec postupuje až k těm nejvyšším, znázorňujícím například estetické ideály. Potřeba bezpečí a potravy je proto silnějším a zásadnějším motivem nežli honba za vznešenými myšlenkami přesahujícími život jedince. Jenže je tomu opravdu tak?

V tématu funkcí hodnot panují dlouhodobě určité spory. Již Maslow (1943) hovořil o funkční autonomii potřeb, tedy že načrtnutá hierarchie neplatí vždy, ale jakmile jednou došlo k naplnění vyšší potřeby, tato již může fungovat do značné míry nezávisle na potřebách nižších. V souladu s tím Smékal (2002) popisuje cíle, jejichž dosažení může být nakonec podstatnější nežli naplnění hierarchicky nižších potřeb. O poznání méně idealistický přístup však zastává kupříkladu Nakonečný (2004), podle něhož člověk spíše obětuje dosažení ideálu, pokud mu hrozí bezprostřední nebezpečí.

Nejednotnost a teoretičnost psychologických konceptů hodnot se pokusili překonat svými sociologickými studiemi Potůček (2002) či Prudký a kol. (2009). Jejich analýzy sledovávají vývoj tématu na přelomu milénia v českém i celoevropském kontextu. Z Potůčkových zjištění plyne jednak to, že tuzemské porevoluční liberální společnosti chybí jednoznačná hodnotová orientace. Aby také ne, změna režimu ve výrazně sekularizované společnosti k silnému zmatení hodnot vést snad i musí. Rostoucí trendy se projevíly

především v oblastech egoismu a hédonismu, což s příklonem ke konzumnímu a individualistickému způsobu života úzce souvisí.

Ještě poslední, ale o to důležitější jméno musíme v této souvislosti zmínit. Polsko-americký sociální psycholog Rokeach totiž už na přelomu 60. a 70. let přišel s nástrojem na měření hodnot, který obsahoval dvě kategorie: terminální a instrumentální hodnoty. V každé se nacházelo 18 položek, přičemž terminální hodnoty představovaly cílové stavy, jichž různí lidé mohou chtít dosáhnout, zatímco instrumentální hodnoty jsou prostředky, jak se k těmto cílům přiblížit. Do první skupiny patří třeba pohodlný život, opravdová láska, přátelství, rovnost, svoboda, sebeúcta, moudrost apod., ve druhé kategorii se nacházejí ctižádostivost, odvaha, odpovědnost, sebeovládání, nezávislost, shovívavost atd. Pomocí seřazení těchto hodnot je možné vysledovat žebříček priorit daného člověka, s čímž bylo výzkumně v následujících dekádách hojně pracováno. Jednak díky jednoduchosti takové metody, zároveň i díky univerzální pochopitelnosti daných hodnot. Tak mohl Rokeach vytvořit srovnávací data napříč řadou zemí (především evropských a USA), stejně jako mezi různými skupinami obyvatel.

Na tyto poznatky následně navázala celá řada dalších autorů, nejvýznamněji Schwartz. Ten se snažil využít hodnot jakožto měřítek společnosti – prostředku, kterak porozumět širším jevům, jelikož zastáváním určitých hodnot jedinec nedává najevo pouze své osobní postoje, nýbrž se i podílí na formování postojů svého okolí (Prudký et al., 2009).

Ale ještě zmiňme několik poznámek k Rokeachovi, jehož teorie inspirovala i tento výzkum. Jeho pojetí hodnot zdůrazňuje individualitu každého hodnotového systému – všichni si musíme najít svůj pohled na svět pro to, abychom mohli žít spokojený a naplněný život. Jestliže se toto podaří co nejvíce jedincům, bude profitovat i společnost. Kognitivní, behaviorální a afektivní složky, z nichž se podle Rokeache hodnoty skládají, evokují podobnost s psychologickým konceptem postojů. Sám Rokeach však považoval hodnoty za elementárnější a hlubší, díky neopomenutelnému obsahu motivace navíc podle něj hodnoty v podstatě předcházejí postojům (Rokeach, 1968).

1.2 MEDIÁLNÍ PŮSOBENÍ

Témata hodnot a působení mediálních obsahů (v našem případě pohádek) se protínají v rámci socializace. Tento proces zahrnuje aktivitu socializačních činitelů, kteří prostřednictvím různých mechanismů předávají obsahy (Sollárová, 2008). Jedná se o celoživotní proces, je však nasnadě, že nejvýrazněji se do jedince „zapisují“ informace, jež přijme v prvních letech života, potažmo celém dětství. Na jejich základě se následně vytvářejí hodnotové hierarchie, jež bývají poměrně stabilní (Cakirpaloglu, 2009). Můžeme zde přitom vysledovat rozpor mezi společností, jež se snaží jedinci zvnitřnit konformitu, a samotným dítětem, které si testováním hranic pokouší udržet co největší nezávislost a individualitu. Jedná se tedy o oboustranně působící proces – dítě si do určité míry vybírá, jaké podněty zahrne do svých struktur a jaké nepřijme (Prudký et al., 2009). Psycholog Giles (2012) navíc doplňuje, že děti už v poměrně nízkém věku dokáží rozlišit mezi animovaným a hraným filmem, realistickým a zcela fiktivním obsahem. Zatímco se tedy mnoho výzkumných snah věnovalo především vlivu násilné tvorby na psychiku dětského diváka, je nutno si uvědomit, že i dětské publikum dokáže uchopit také výrazně komplikovanější a nepravoplanovější obsahy (Giles, 2012).

Už Pondělíček (1964) psal o tom, že filmy jsou nejčastěji sledovány ve dvojicích, případně i větších skupinách. Tenkrát měl samozřejmě na mysli především návštěvu kin, ovšem tento přístup k audiovizuálním dílům můžeme sledovat i dnes; obzvláště děti se na televizi leckdy dívají i s rodiči, čímž dochází vedle přenosu informací z masového média i k naplnění jisté sociální funkce.

Tentýž autor psal i o tom, že dětský divák je přístupnější vnějším vlivům, které následně mohou jeho osobnost formovat výrazněji nežli u dospělých. To odpovídá dříve zmíněným tvrzením, že socializační funkce médií se zdaleka nejvýrazněji projevuje u dětí. Ačkoli tedy mediální sféra (a filmy konkrétně) bývá stále ve výčtu socializačních činitelů odsouvána až na okraj zájmu, měli bychom mít na paměti, že ačkoli se nejedná o socializaci záměrnou, její vliv je neopomenutelný. Což mimochodem ukázalo i slavné dílo A. Bandury zabývající se observačním učením. To vyzdvihuje pozorování jako metodu, kterou děti poznávají svět, a vysledované vzorce chování následně samy testují (Bandura, 1971).

Zde je však důležitá úloha dospělého, nejčastěji rodiče. V souladu s Vygotského (2004) zónou proximálního vývoje je dospělý důležitým článkem ve zpracování informací, které si dítě může z dané situace odnést. Pomoc ze strany dospělého s interpretací či zdůrazněním klíčových prvků (nejen) pohádkových děl může vést k rychlejšímu a komplexnějšímu porozumění složitějším prvkům.

1.3 POHÁDKY

Jak bylo naznačeno, právě pohádky jsou způsobem, kterým se děti mohou dozvědět o světě informace, jež není možné aktuálně zažít na vlastní kůži. Nejtradičnější skupina těchto děl – kouzelné pohádky – jsou zcela očividně smyšlené a nabízejí konzumentovi obsahu zjevně nereálný příběh. Především tím se liší od ostatních fantaskních žánrů, jež také mohou mít obsah hýřící nadpřirozenými jevy, avšak snaží se vytvořit iluzi realističnosti; to se týká kupříkladu mýtů. Pohádka je však zřetelně nereálná, ačkoli její vztah ke skutečnému světu je rovněž nepopíratelný (Sirovátka, 1998).

Snad v žádném díle zabývajícím se interpretací pohádek nechybí jméno C. G. Junga, který především svým konceptem archetypů pomohl vytvoření interpretačního rámce, jež využilo obrovské množství jeho následovníků. Archetypy představují základní nástroje vyprávění, které jsou mezigeneračně předávané, čímž je dosahováno jejich dlouhodobé srozumitelnosti (Franz, 2011). Bettelheim (2000) zmiňuje, že zatímco mýty či tradiční náboženské příběhy napomáhají porozumění okolního světa, pohádky slouží spíše k pochopení jedince samého. Jejich hrdinou totiž bývá obyčejný chlapec i dívka bez zvláštních schopností, je proto jednoduchém se s ní(m) ztotožnit a vzít si z řešení problému příklad.

Důležitost pohádek pro vývoj dítěte je ukázána především při jejich interpretaci jakožto alegorii psychických procesů. Během dětství je totiž potřeba vyřešit spoustu problémů a čelit velkému množství změn, jež jsou s jednotlivými vývojovými obdobími spojeny. Hrdinové pohádek pomáhají leckteré takové procesy uchopit a naznačit důležitost kladně proběhlé změny. Pohádkové příběhy, jakkoli se mohou jevit vzdálené a odtržené od naší přítomnosti, se tak symbolicky vztahují k lidské podstatě. Dítě či dospívající člověk díky nim může nejen leckterá témata pojmenovat, uchopit, nýbrž ideálně i objevit nástroje, kterak jim ve skutečném životě čelit (Mitchell, 2010). Pokud si vezmeme třeba Červenou Karkulku, Šipkovou Růženku, Popelku či Sněhurku, všechny tyto ženské

hrdinky se nacházejí v jiném věku a čelí odlišným problémům, adekvátním jejich vývojové fázi (Bahbouh, 2013). Už předškolní děti přitom dokáží reagovat na různé pohádky různým způsobem; dokáží tak určit, které jsou pro ně vhodné a které jim v daném věku nic neřeknou (Bettelheim, 2000).

2. Empirický výzkum

Ve vlastním výzkumu jsme se pokusili témata popsaná v předchozí části propojit. Oblasti hodnot, pohádek a mediálních sdělení se kombinují ve filmových pohádkách, které představují důležitého zástupce socializačních činitelů, jenž je přitom ve výzkumných aktivitách zastoupen relativně málo. Analýza pohádkových filmů může napomoci definovat hodnoty, jež se v nich nejčastěji vyskytují, stejně jako doporučení, které konkrétní tituly jsou pro výchovné působení na děti nejvhodnější.

2.1 CÍLE VÝZKUMU

Filmy není možné zkoumat pouze izolovaně, nýbrž nám jejich povaha může naznačit i kinematografické trendy ve vztahu k hodnotám. Jak se kupříkladu v průběhu času proměňuje zastoupení hodnot v pohádkách? Vzhledem k možnému velmi širokému záběru se nebudeme pokoušet o zhodnocení děl ve vztahu k celospolečenským jevům, taková analýza by příslušela spíše filmově-vědním oborům. Z psychologického rozměru nás zajímá vhodnost výběru pohádek pro dítě za účelem předání hodnot.

Právě filmové pohádky jsou přitom k předání hodnot ideální, neboť kombinují generacemi osvědčené archetypální zákonitosti s atraktivitou audiovizuálních děl; výsledek tak může dítě pobavit i poučit, což je z výchovného hlediska ideální kombinace. Zmíněné výzkumy hodnot (např. Potůček, 2002; Prudký et al., 2009) ukazují i na relativně malém časovém úseku dvou dekád znatelný posun v hodnotách společnosti. Je proto nasnadě, že obdobné trendy bude možné vysledovat i napříč uměleckými díly, a v delším časovém úseku obzvláště.

2.2 VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Cílem bylo zmapovat část světa filmových pohádek, jemuž nebyla věnována obdobná výzkumná pozornost jako literárním pohádkám. Z toho plyne kvalitativní výzkum s kvantitativními prvky zpracování dat. Formulovali jsme šest výzkumných problémů, jejichž předpoklady jsme zkoumali.

Výzkumný problém 1: Mění se v průběhu času celkový počet vyjádřených hodnotových projevů v pohádkách?

Předpoklad: Počet zaznamenaných projevů hodnot je mezi zkoumanými pohádkami rozdílný.

Výzkumný problém 2: Mění se v průběhu času nejčastěji vyjadřované hodnoty v pohádkách?

Předpoklad: Nejčastěji vyjadřované hodnoty jsou v každé sledované pohádce odlišné.

Výzkumný problém 3: Jsou typické pohádkové postavy napříč pohádkami shodné z hlediska hodnot, jež vyjadřují?

Předpoklad: Typické pohádkové postavy jsou z hlediska vyjadřovaných hodnot stejné.

Výzkumný problém 4: Jak jsou reflektovány kladné a záporné projevy hodnot?

Předpoklad: Kladných projevů hodnot bude více nežli těch záporných. Tyto kladné projevy hodnot budou také častěji a spíše kladně hodnoceny i ostatními postavami.

Výzkumný problém 5: Jsou hodnoty zobrazovány rovnoměrně během celé stopáže filmu?

Předpoklad: Hodnotové projevy nejsou rovnoměrně rozděleny napříč celou stopáží filmu.

Výzkumný problém 6: Jsou projevy hodnot ve filmových pohádkách vyjadřovány spíše explicitně, nebo implicitně?

Předpoklad: Mezi zaznamenanými projevy hodnot převažují explicitní vyjádření nad implicitními.

2.3 STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA SOUBORU POHÁDEK

Co se týče výběru pohádek, rozhodli jsme se pro zahrnutí celkem šesti pohádek z československé a české produkce. Regionální vymezení souvisí se zaměřením na českou společnost, její hodnoty a omezení vlivu odlišné kultury a mentality, jež se v dílech celého světa bezesporu projevují. Na základě Česko-Slovenské filmové databáze (www.csfd.cz), největší české databáze audiovizuálních děl, došlo k vybrání nejpopulárnějších (tedy nejvíce hodnocených) filmů z každé dekády od 50. let minulého století až do roku 2010. Starší snímky nejsou dostatečně známé a u novějších je metrika oblíbenosti kvůli nedokončené dekádě nevhodná. Popularita odráží penetraci díla ve společnosti, lze totiž předpokládat, že nejoblíbenější díla mají i největší ohlas a ovlivní největší množství lidí. A konečně, výběr jednoho snímku z každé dekády umožňuje sledovat trendy napříč časem, tedy jak se kvalita i kvantita zobrazených hodnot projeví v nejtypičtějších dílech své doby.

Do výsledného souboru tedy byly zahrnuty pohádky *Byl jednou jeden král* (1954, režie Bořivoj Zeman), *Šíleně smutná princezna* (1968, režie Bořivoj Zeman), *Tři oříšky pro Popelku* (1973, režie Václav Vorlíček), *S čerty nejsou žerty* (1984, režie Hynek Bočan), *Princezna ze mlejna* (1994, režie Zdeněk Troška) a *Anděl Páně* (2005, režie Jiří Strach).

2.4 METODY A POSTUPY ANALÝZY DAT

Jak bylo naznačeno v první části, pro účely tohoto výzkumu posloužila škála cílových (terminálních) hodnot Rokeache (1973). Ta definuje 18 možných hodnot, vyjadřujících různé směry lidského snažení a ve své komplexitě pokrývající motivaci a cíle většiny postav filmových i pohádkových děl. Na rozdíl od jiných hodnotových konceptů jsou navíc tyto položky poměrně jasně definované a uchopitelné, snižuje se tedy riziko vágnosti a abstrakce. Konkrétně se tedy jedná o následující hodnoty: pohodlný život (život v bohatství), vzrušující život (život plný stimulů a aktivity), dosažení výkonu (trvalý přínos), mír ve světě (bez válek a konfliktů), svět krásy (krása přírody a umění), rovnost (bratrství, rovné příležitosti pro všechny), bezpečí rodiny (péče o milované osoby), svoboda (nezávislost, svoboda volby), štěstí (spokojenost), vnitřní harmonie a soulad (osvobození

od vnitřních konfliktů), zralá láska (sexuální a duchovní intimita), blaho národa (bezpečí a ochrana před útokem), potěšení (příjemný a poklidný život), spasení (věčný život), sebeúcta (hrdost), společenské uznání (respekt, obdiv), opravdové kamarádství (blízké přátelství), moudrost (zralé porozumění životu).

Samotnou metodou, jak tyto hodnoty zkoumat, byla obsahová analýza. Ta sama o sobě zahrnuje pestrou škálu práce s daty, a to jak kvalitativního, tak kvantitativního charakteru. Při výběru vhodného postupu jsme vycházeli ze dvou dělení obsahové analýzy, jak je navrhuje Plichtová (1996): deskriptivní přístup předkládá kategorizaci na základě sesbíraných dat, tedy *ex post*, zatímco u teoretického přístupu má výzkumník předem stanovené kategorie a sbíraná data k nim přiřazuje. Druhým dělením spočívá ve sledování manifestních, tedy explicitních a jasně kvantifikovatelných významů, nebo zahrnutí i těch latentních, jež jsou závislé na interpretaci výzkumníka, a tedy kvalitativního charakteru. Pro účely této práce jsme zvolili interpretativní přístup, sledující i latentní významy, a pro kvantitativní zpracování dat teoretickou rovinu, v níž byly kategorie určeny před započítáním analýzy.

Konkrétní zpracování dat probíhalo na základě sledování filmů a kódování pozorovaných výjevů podle toho, zdali se jednalo o zachycení situace, postoje či hodnoty. Postavy totiž mohou leckdy jednat jen na základě situace, kdy jedna akce vyvolává reakci, leč z hlediska hodnot či zastávaných názorů zcela nezabarvenou. O úroveň výše se nachází jednání dle postojů, které pomáhají vykreslit daný charakter například občasným lhaním – takové chování nám postavu sice přibližuje, něco o ní vypovídá, avšak nesvědčí o hodnotové orientaci. To se týká až třetí skupiny, kde se prostřednictvím chování či promluv manifestuje příklon k určité hodnotě podle Rokeachova (1973) výčtu. Právě tato kategorie nás zajímá, předchozí dvě jsou totiž důležité pro vyprávění příběhu a jeho kontinuitu, avšak nevyjadřují hodnoty se socializačním podtextem.

2.5 VÝSLEDKY

Na základě popsané metody proběhl sběr dat, tedy kódování hodnotových projevů ve všech šesti pohádkách. V důsledku je tak možné odpovědět na výzkumné otázky následovně.

Výzkumný problém 1: Mění se v průběhu času celkový počet vyjádřených hodnotových projevů v pohádkách?

Tabulka 1 *Počet hodnot v jednotlivých pohádkách*

Název pohádky	Počet hodnotových projevů	Počet unikátních hodnot
Byl jednou jeden král	27	12
Šíleně smutná princezna	17	12
Tři oříšky pro Popelku	26	10
S čerty nejsou žerty	22	8
Princezna ze mlejna	16	7
Anděl Páně	16	8

Rozdíly v množství vyjádřených unikátních hodnot i veškerých hodnotových projevů jsou v rámci vzorku významné, můžeme tedy potvrdit předpoklad. Počet hodnot ve

sledovaných filmech se mění, a to tak, že o čím novější dílo se jedná, tím méně hodnotových vyjádření obsahuje.

Výzkumný problém 2: Mění se v průběhu času nejčastěji vyjadřované hodnoty v pohádkách?

Tabulka 2 Nejčastěji zaznamenané hodnoty

Název pohádky	Nejčastěji vyjadřované hodnoty
Byl jednou jeden král	sebeúcta, moudrost
Šíleně smutná princezna	–
Tři oříšky pro Popelku	svoboda, společenské uznání, opravdové kamarádství
S čerty nejsou žerty	pohodlný život, rovnost, láska
Princezna ze mlejna	láska
Anděl Páně	rovnost

I zde dochází k potvrzení předpokladu, totiž že napříč sledovanými pohádkami se nejčastější hodnoty od sebe odlišují. Ukazuje se, že každá pohádka je zaměřena na značně odlišné sdělení. V případě Šíleně smutné princezny bylo naměřeno velké množství různých hodnot, žádná však nebyla zastoupena dostatečně často, aby bylo možné určit převažující prvky.

Výzkumný problém 3: Jsou typické pohádkové postavy napříč pohádkami shodné z hlediska hodnot, jež vyjadřují?

Původní očekávání bylo, že mladí hrdinové (ať se jedná o prince a princezny, či chudé služky a řemeslníky) budou vyjadřovat podobné hodnoty a stejně tak i postavy vládců (král, Bůh, Lucifer). Pouze u mladých dívek však bylo možno vyčíst jako určující rys hledání lásky; mladí muži i vládcové byli z hlediska hodnot velmi odlišní a jednoznačné směřování nemají.

Výzkumný problém 4: Jak jsou reflektovány kladné a záporné projevy hodnot?

V centru zájmu nebylo jen samotné vyjadřování hodnot ústředními postavami, ale i reakce, jakých se jim dostalo ze strany okolí. To totiž také určuje formativní účinek celé akce a tedy zdali ji divák vyhodnotí jako správnou, či nikoli. Ze 124 zakódovaných projevů hodnot došlo k nějaké formě reakce 72×. Pozitivních hodnotových projevů bylo v souladu s očekáváním zakódováno výrazně více a stejně tak i pozitivních reakcí na ně, které postavu v daném chování podpořily.

Výzkumný problém 5: Jsou hodnoty zobrazovány rovnoměrně během celé stopáže filmu?

Za tímto účelem došlo k rozdělení stopáže do tří částí, převážně respektujících základní rozdělení příběhu na expozici, rozvíjení zápletky a katarzi. Zdaleka největší množství hodnotových projevů (54) bylo zaznamenáno v prvních třetinách filmů, což odpovídá předpokladu, že především zpočátku děje je nutné představit postavy a jasně načrtnout

jejich hodnotové rámce. Ve druhé i třetí třetině pak bylo hodnotových projevů vysledováno o poznání méně (36, respektive 34). Z hlediska hodnot je tedy právě první třetina klíčová – tehdy jsou představeny figury a jejich hodnotové ukotvení. Následný děj pak ukazuje, jak je zastávání určitých hodnot odměňováno, či naopak trestáno.

Výzkumný problém 6: Jsou projevy hodnot ve filmových pohádkách vyjadřovány spíše explicitně, nebo implicitně?

Hodnoty je možné vyjádřit jednoznačně, například verbální náklonností k dané kategorii, ale k témuž může docházet i prostřednictvím mimiky či gestikulace. Explicitních vyjádření bylo naměřeno výrazně více nežli implicitních (72 oproti 52), což odpovídá i výchovné a informativní povaze pohádky – jelikož se jedná o díla pro dětské publikum, je nanejvýš vhodné maximum sdělení podávat přístupnou a snadno pochopitelnou formou.

2.6 DISKUZE

Co se týče další práce s výzkumnými tématy, můžeme navrhnout rozšíření vzorku i metod. Není nutné se omezovat pouze na filmové pohádky, nýbrž i jejich televizní variace či seriály by stály za výzkumnou pozornost. Nutno poznamenat, že kódování hodnotových projevů je do značné míry závislé na osobě výzkumníka, čímž může dojít k určitému zkreslení. To se týká především implicitních vyjádření, jež jsou hůře interpretovatelné, ale jistě by mohly rozpory nastat i v jiných oblastech. Pro další zkoumání by proto bylo vhodné zahrnout do analýzy větší množství výzkumníků, čímž by byl problém subjektivity značně omezen.

Nabízí se také otázka, pro koho jsou dané výsledky vlastně určeny? Na základě vývojových období dává největší smysl použití pro děti školního věku, tedy zhruba mezi šesti a patnácti lety. Tou dobou už děti jednak chápou delší a komplexnější příběhy, zároveň je možné s nimi uvažovat o jaksi abstraktních pojmech, jimiž hodnoty bezesporu jsou. Jednodušší příběhy s jasným poselstvím jsou samozřejmě vhodné i pro menší děti, avšak využití filmové pohádky vyžadují více pozornosti a pochopení. Tomu samozřejmě může napomoci i rodič (či jiná důležitá osoba), která může chování postav komentovat a na leckdy subtilní náznaky hodnot upozorňovat. Obecně je samozřejmě nutné úlohu významného druhého nepodceňovat, a především v nižším věku dítěti s interpretací viděných obsahů pomoci. Právě možnost určitého zarámování prezentovaných filmových děl (či jakýchkoli jiných mediálních výstupů) se totiž ukazuje jako klíčová; rodiče či jiní přítomní dospělí tak mohou filmového média snadno využít k socializačním účelům.

Závěr

Tato studie se snažila proniknout do tématu, jež zatím bylo spíše na okraji zájmu. Navzdory rozsáhlé literatuře zabývající se analýzami literárních pohádek a obecně pohádek jakožto kulturního fenoménu, zaměření na filmové médium dosud tak časté nebylo. Přitom o jeho vlivu na dětského diváka nemůže být pochyb, neboť více než kdykoli dřív jsou děti od útlého věku mediálním obsahům vystaveny.

Z obsahové analýzy šestice českých (potažmo československých) filmových pohádek vzešlo, že starší díla obsahovala větší množství hodnotově výrazného chování oproti těm novějším. Lze proto usoudit, že starší snímky jsou z hlediska předání hodnot a socializačních možností filmového média pro děti vhodnější. Tento závěr nemá nic společného se samotnou zábavností – nové pohádky mohou být pro děti stejně zajímavé, ovšem minimálně v námi sledovaných případech je patrné, že novější tvorba se zaměřuje spíše na žánrové přesahy (například do komedie či muzikálu) a nedrží se již pohádkových tradic tak striktně.

Sledovaný vzorek, ačkoli čítal pouze šest filmových děl, ukázal velkou rozmanitost mezi celkovým rozptylem hodnot i tím, co vyjadřují jednotlivé postavy. Lze proto usoudit, že filmové pohádky obsahují velké množství motivů, vhodných pro různé věkové kategorie i edukativní účely. Stálicí je však odsuzování špatného chování a naopak podpora toho správného, dobrého; v tomto ohledu tedy nedošlo k narušení tradičního obrazu, jež o pohádkách máme. Zároveň se tak potvrdil předpoklad, že současná filmová tvorba se od tradičních, hodnoty vytvářejících pohádkových zdrojů do značné míry odlišuje, a tak pro jednodušší předávání hodnot nutných k podpoře jistoty a orientovanosti ve světě je vhodnější využít starší tvorbu.

LITERATURA

- Bahbouh, R. (2013). *Bylo nebylo*. [Vyhledáno 5. 10. 2018 na <https://psychologie.cz/bylo-nebylo>]
- Bandura, A. (1971). *Social Learning Theory*. New York City: General Learning Press.
- Bettelheim, B. (2000). *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. Praha: Lidové noviny.
- Cakirpaloglu, P. (2009). *Psychologie hodnot*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Franz, M. L. von (2011). *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Praha: Portál.
- Giles, D. (2012). *Psychologie médií*. Praha: Grada.
- Homola, M. (1972). *Motivace lidského chování*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Janoušek, J., Slaměník, I. (2008). Sociální motivace. In J. Výrost, I. Slaměník (Eds.). *Sociální psychologie* (147–160). Praha: Grada.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, (4), 370–396.
- Mitchell, M. B. (2010). Learning about ourselves through fairy tales: their psychological value. *Psychological Perspectives*, (53), 15.
- Nakonečný, M. (2004). *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.
- Plichtová, J. (1996). Obsahová analýza a jej možnosti využitia v psychologii. *Československá psychologie*, (4), 304–314.
- Pondělíček, I. (1964). *Psychologie ve vztahu k umění, jmenovitě filmovému*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Potůček, M. (2002). *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Praha: Gutenberg.
- Prudký, L. et al. (2009). *Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Praha: Academia.
- Rokeach, M. (1968). A Theory of Organization and Change Within Value-Attitude Systems. *Journal of social issues*, (1), 13–33.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Směkal, V. (2002). *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal.
- Sedláček, M. (2015). *Hodnoty ve filmových pohádkách*. Diplomová práce. Praha: FF UK.
- Sollárová, E. (2008). Socializace. In: J. Výrost, I. Slaměník (Eds.). *Sociální psychologie* (49–68). Praha: Grada.

Vygotskij, L. S. (2004). *Psychologie myšlení a řeči*. Praha: Portál.

Mgr. et Mgr. Mojmír Sedláček vystudoval psychologii na FF UK a mediální studia na FSV UK. V současnosti pracuje jako novinář a filmový kritik. Studuje doktorský program sociální psychologie na FF UK a je frekventantem integrativního psychoterapeutického výcviku Instep. E-mail: sedlacek.mojmir@seznam.cz

UKÁZKA PSYCHOTERAPIE – DÍVKKA S ASPERGEROVÝM SYNDROMEM

KATEŘINA ŠRAHŮLKOVÁ

Abstrakt: Následující text se zaměřuje na zmapování psychoterapeutické práce s dívkou s Aspergerovým syndromem a mimořádným intelektovým i uměleckým nadáním. V textu je popsána čtyřletá terapeutická práce s dnes již devítiletou dívkou. Článek popisuje zvraty a klíčové momenty terapie, zároveň je také reflexí práce psychologa od počátků terapie (navazování vztahu), přes její krizové momenty (výrazná kritika dívky směrem k terapeutovi) až po aktuální, spíše udržovací charakter terapie. Uvedeny jsou metody a přístupy užitečné při společné práci, stejně jako přístupy a metody, které se jeví jako neúčinné.

Klíčová slova: Aspergerův syndrom; dítě; psychoterapie; proces

A Case Study – Girl with Asperger Syndrome

Abstract: The following text is focused on mapping a work with a girl with Asperger Syndrome, who is extra talented intellectually and art way. There is a 4 years cooperation experience with the currently 9-year old girl described in the text. This study's objective is to cover the key moments of the therapy, simultaneously it is a psychologist reflection from the start of the therapy (forming the relationship) through the weak points in the therapy (disagreement with the care) until sustainable therapy style. I mentioned the methods and approaches useful for mutual co-action, as well as useless methods and approaches.

Keywords: Asperger Syndrome; child; psychotherapy; process

<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.4>

1. Úvod

Eliška je 9letá dívka, u níž byl v raném věku diagnostikován Aspergerův syndrom a také mimořádné nadání. Záhy začala docházet na psychoterapii, jejíž průběh je zde popsán. Text je snahou o přiblížení specifického světa Elišky a snahy psychologa do něj nahlédnout a pomoci se jí v něm lépe nebo jinak orientovat.

Aspergerův syndrom s sebou nese oslabení především v kvalitativním narušení sociální interakce, v omezených, stereotypních způsobech chování a ve zvláštích ve verbální i neverbální komunikaci (Thorová, 2006).

2. Seznámení s dívkou

Při prvotním kontaktu mě dívka zaujala svou bezprostředností a aktivitou. Sama se představila, bez obtíží svolila k práci v pracovně bez přítomnosti rodičů. Oční kontakt

navazovala místy, střídala tykání a vykání, při tykání se sama opravovala. Při konzultaci velmi živě přecházela místností, všim v ní byla zaujata, u toho zvládala hovořit a většinou i zakreslovat to, o čem právě hovořila. Verbální schopnosti dívky byly vzhledem k jejímu věku na mimořádně dobré úrovni. Ihned v počátečním kontaktu zdůrazňovala, že nikdy neplakala a doptávala se, zda znám knihy, ve kterých někdo pláče. Také se již v úvodním setkání objevilo její zaujetí čísly, která personifikovala a opět je spojovala s pláčem (např.: „které číslo by mohlo plakat apod.“). Kromě velmi aktivního přístupu byla při prvním setkání patrná také značná zvědavost. Kladla nečekané a neotřelé dotazy, které byly podbarveny jistou urputností netypickou pro komunikaci s tehdy pro ni ještě cizí osobou (např. po uvedení několika postav z knih či skutečných plakajících osob se opakovaně a neodklonitelně dotazovala po dalších; ptala se, zda jsem viděla někoho zvracet aj.).

3. Průběh a podoba setkávání

Frekvence setkávání byla zpočátku jednou za týden, později jednou za 2–3 týdny, ke konci již asi jednou za měsíc. Spolupráce trvala asi 4 roky, v posledním roce se jednalo spíše o udržovací terapii a frekvence setkávání se byla řízena aktuální potřebou.

Společná práce se odvíjela od (**často vizuálního**) **materiálu**, který jsem připravovala dle témat probíraných na posledním setkání nebo dle toho, s čím dívka na sezení přicházela. O tyto materiály projevovala zájem výběrově, někdy se dožadovala více předkládaných materiálů (oblíbila si především mnou vytvářené dotazníky), jindy je odmítla a věnovala se něčemu jinému, např. co ji zaujalo (v dobře známé) pracovně. Vždy si však velmi dobře pamatovala, co už jí bylo ukázáno a obvykle se na konkrétní prvky (např. obrázky či příběhy) odvolávala a často se dožadovala je vidět či slyšet znovu a opakovaně se jimi zabývat. Během setkání většinou prozkoumávala místnost, společná práce při sezení u stolu byla realizována minimálně, zpravidla jsme pracovaly na koberci. Někdy byla svými myšlenkami či materiálem natolik zaujata, že se na nějakou chvíli zcela odmlčela. Na dotazy, zda potřebuje čas, nereagovala, avšak nakonec se po určitém čase sama opět rozhovořila, tedy nezávisle na jistém tlaku, které pro většinu klientů mlčení znamená. V prvním období (asi rok) jsem velmi pečlivě připravovala materiály na jednotlivá sezení a dívka dostávala možnost si z připravených podkladů vybrat to, co ji zaujme – to vzhledem k věku i její poptávce po něčem zajímavém. Později jsem množství podkladů výrazně snížila a nechávala jsem větší prostor dívce samotné. Následovala fáze několika setkání, kdy dívka zmiňovala nudu a chtěla u mě prožívat nějaké dobrodružství. To pak ale přineslo větší aktivitu v předkládání svých témat.

V průběhu práce s dívkou jsem zavedla **odměnový systém** – na papír byly zakresleny intervaly hodinového setkání po 10, později po 15 minutách a každá úspěšně zvládnutá část byla provázena odměnou ve formě malé sladkosti (gumový medvídek). Zpočátku je dívka dostávala po daném časovém úseku, v pozdějších fázích práce pak vždy dostala celý počet na počátku sezení a sama si je brala po vymezeném čase. Časový úsek byl podmíněn pravidly chování, která bylo třeba dodržovat (měnlivá dle potřeby). Na tento systém velmi dobře reagovala, ač se čas od času objevovala období, kdy testovala platnost pravidel či stálost počtu bonbonů. Odměnový systém časem nebyl třeba ke korekci chování, prodlužoval se ohodnocený čas, avšak nezrušili jsme jej, v ořezané formě zůstal.

3.1 KLÍČOVÁ TÉMATA TERAPIE

V průběhu terapie jsme se dotkly mnohých témat, která se prolínala jak časově tak obsahově.

3.1.1 Odmítání negativních projevů (pláč, strach, „blinkání“)

Témata vázaná na popírání negativních projevů se objevovala od počátku spolupráce. Dívka byla dlouho extrémně zaujata příběhy, v nichž někdo plakal, a zážitky kohokoliv, kdo plakal. Vždy opakovala, že ona sama nikdy neplakala. To jsem nepotvrzovala (od rodičů tato potvrzení vyžadovala), ani nevyvracela, spíše rozebírala, z jakého důvodu děti v příbězích plakaly. K důvodům pláče ze smutku jsme přidaly také pláč z radosti a dívka se je učila od sebe rozeznávat. Pláč z radosti u sebe byla schopna přijmout. Opakovaně zmiňovala myšlenku, že „nechce plakat, protože chce klukům ukázat, že slzy nejsou pro holky“. Nabízela jsem možnost pláče v ústraní, možnost pláče i u kluků, otázky, zda je pláč projevem slabosti apod. Všemmu vždy pozorně naslouchala, avšak nijak na to nereagovala. Téma pravidelně končívало kresbou plačících dívek, zpravidla plačících z radosti.

K odmítání pláče se v terapii časem přidalo také popírání strachu. U obou negací nikdy nepřipustila ani hypoteticky představu toho, že by plakala či měla strach ona, a co by se v takovém případě mohlo dít. To se pak objevoval náběh k afektu. Vztahovala jsem to tedy na sebe, co by se u mě stalo, jak bych asi reagovala apod. Ještě více prostoru a nápadů bylo získáno při rozhovoru o tom, co by dívka dělala, kdyby někdo jiný plakal. Ukazovala značnou empatii, vymýšlela cesty a řešení, jak takovému dítěti pomoci (např. nechat mu klid a prostor, kde může plakat; říct mu, že se to stává; neposmívat se aj.). Při snaze převést některé z nápadů na ni, reagovala opět prudce odmítavě. Vedle negace pláče, strachu či zvracení, přiznala, že „prdí“ a „krká“, což za slabost nepovažovala, naopak, vnímala to jako „prdácké klučičí věci“.

Při řešení a zvažování tohoto tématu jsme se myslím často dotýkaly dívčiny touhy po omnipotenci. Její skrytou potřebou, jak jsem to vnímala, byla potřeba nebyť slabá, naopak, být silná, být ta, která má nad událostmi v jejím životě moc. Na supervizních setkáních jsme se supervizory řešili možný protipřenos, možnost mého nazírání na dívku jako na mne samotnou před lety, kdy mým tématem bylo také přijetí slabosti. Podnětem pro práci pak bylo připuštění mých slabostí jako terapeuta, který není všemocný tak, aby jistou slabost nebo nedokonalost mohla vidět, zažít, projít bezpečně skrze mě.

3.1.2 Zájem o tělo

Dalším důležitým tématem v terapii byl zájem o tělo a pochody s ním spojené. Ten byl manifestován zpočátku vyjadřovanou nedostatečnou schopností těla dívky hýbat se dle jejího přání. Měla pocit, že jí její tělo neposlouchá tak, jak by si přála. Nápad nakreslit, co by si s tělem přála umět, ji zaujal, avšak neuspokojil. Spíše ji rozčílilo, proč to na obrázku jde a ve skutečnosti nikoliv. Obviňovala sebe sama, že je neschopná. Během sezení přicházela dále s dovednostmi, které by chtěla mít a nemá je (doma dle výpovědí rodičů provázeno afekty). Na společných setkáních zmiňovala především dovednost létat. Situaci jsme zpracovávaly rozepsáním dovedností, které má dívka velmi dobře rozvinuty, slaběji rozvinuty a také co neumí vůbec. Podobně jsme pokračovaly u osob jí blízkých, dále pak u vybraných zvířat, která obdivovala (např. ta, která umí létat). U každého z lidí/zvířat jsme pak společně vybíraly různé schopnosti, které nemají rozvinuty, a šipkou směřující

nahoru jsme zakreslovaly, kam je možné se dostat učením. Šipka končila v místě, kde je strop, kdy už to nejde výš ani při tréninku. U dívky šlo o létání, u mě o kreslení, u holuba např. o mluvení. Dívka se nikdy nenaučí létat, protože nemá křídla. Já se nenaučím nikdy krásně kreslit, protože nemám talent. Holub se nenaučí mluvit, neb nemá ústa. Naopak holub umí létat bez učení, neb má křídla. Dívka umí nádherně kreslit, neb má talent apod. Vždy pozorně sledovala a poslouchala, ale nijak tato vysvětlení nekomentovala. Na jednom z dalších společných setkání však ukazovala, jak umí létat, protože trénovala. Danou dovednost jsem přeznačkovala (místo létání jsem hovořila o skákání do dále; řada ptáků také skáče) a dívku jsem chválila za její trénink (doskočila dále než dříve), ale zároveň upozorňovala na hranice dané stropem, za který se nelze dostat, ani když trénujeme, přičemž tréninkem se můžeme v dané dovednosti rozvinout. Nereagovala přijetím, avšak ani afektem.

Poměrně dlouhou dobu pak bylo v centru jejího zájmu vylučování. To někdy pojmenovávala vulgárně a zdálo se, že čekala na moji reakci a testovala hranice. Většinou zabíralo věcné probírání obsahu sděleného, nikoliv věnování se užité formě vyjádření. V té době se však začalo ve větší míře projevovat překračování osobních hranic (sahání do dekoltu nebo na holé břicho). Upravily jsme pravidla uvedená v odměnovém systému a nově bylo zavedeno sahání na moje tělo pouze po vzájemné dohodě (dovoleny ruce, ramena), břicho a dekolt byly nepovolené zóny. Dle vyjádření rodičů často sahala mamince na břicho pro zklidnění a celkově to ráda dělala u osob jí blízkých. Po krátké době tyto projevy ustoupily. Avšak břicho zůstalo i v pozdějších fázích terapie místem, s nímž si dívka spojovala pohodu a klid. Následně si vytvořila fiktivní společenství dívek spojených velkým „bříškem“ a vymýšlela jejich příběhy (zde se dá předpokládat, že často zřejmě kopírující její negativní zkušenosti ze školy, které v příbězích řešily dívky s bříškem lépe, nežli ona samotná). Při tvorbě příběhů jsme společně vymýšlely další možná řešení situací, které popisovala (např. odejít, nereagovat, požádat o pomoc paní asistentku nebo učitelku aj.).

Při zvažování sezení naplněných touto tematikou se má mysl upírala k častému kognitivnímu omylu u klientů s Aspergerovým syndromem a to je černobílé myšlení (Thorová, 2006). Zároveň se zde dívka často dotýkala hranic, svých hranic, hranic toho, co zmůže a co ještě nikoliv (opět se jevílo jako významné možné spojení s pocity omnipotence), ale také hranic mých, kdy testovala, co si může dovolit a co již nikoliv.

3.1.3 Odmítání dívčích atributů

Dlouhé období terapeutické práce bylo zaměřeno na (ne)přijímání sebe sama jako dívky. V tomto období sepisovala seznamy toho, co vše jí vadí na tom být dívkou. Intenzita prožívaného odporu ke všemu holčičímu se zdála být velmi vysoká a odrážela se také v praktickém fungování dívky (nechtěla nosit sukně ani šaty, nic zdobného, nechtěla „čůrat“ v dřepu, jen ve stoje, nechtěla spát ve svém dívčím pokoji apod.). Společně jsme probíraly míru negativních pocitů u jednotlivých položek jejího seznamu, i to, s čím si lze nějak poradit v realitě (např. chtěla naučit, jak čůrat ve stoje). Na odstranění negativních myšlenek spojených se vším holčičím si vymyslela křečka, který by mohl tyto „zlé“ myšlenky sežrat. Následně vymýšlela a kreslila řadu dalších zvířat, která by uměla zlé myšlenky také sežrat (např. psa Jonatána). Velmi nelibě však nesla mé omezené možnosti v situaci, kdy jsem ji nemohla naučit něco, co sama neumím (např. již zmíněné čůrání ve stoje). Vypomohly jsme si internetem, avšak v situaci, kdy aktuálně čelila mým omezeným možnostem, přecházela do afektu či zcela přestávala reagovat. Při dotazu, zda se na

mě zlobí nebo je zklamaná a podpoře, že je možné to vyjádřit, reagovala mlčením, později sdělením, že to neumí. Psaním seznamů všeho negativního holčičího trávilu několik sezení, přidávala další a další položky, užívala výrazy pro dívku jejího věku neobvyklé (menstruace, rození dětí, dívčí organismus, dívčí genitál, vaječníky). Téměř po roce se pak vrátila k růžové barvě i nošení dívčích věcí. Důvod tohoto obratu jsme s rodiči ani dívkou nedohledali.

V této oblasti se v mých úvahách opět vracelo téma omnipotence a odmítání ženských atributů, které vnímala oproti atributům mužským zdá se jako slabé, nedůstojné, podřadné apod., a proto se je snažila alespoň v mysli eliminovat a odmítat.

3.1.4 Téma smrti, omnipotence

Po anti-holčičím období nastalo asi nejobtížnější období v terapii, kdy řešila úmrtí svého šneka a žádala mě o jeho oživení. Chtěla, abych udělala lektvar, který by šneka oživil nebo abych to zařídila nějak jinak, neb jsem její psycholožkou. Na reakci, že takovou moc nemám, se zlobila, že „slyčuju“, že jí musím pomoci, proč jí nechci pomoci apod. To bylo období, kdy v průběhu setkávání plakala, zlobila se, místy i křičela. Neustále opakovala svoji prosbu a odmítala moji nemožnost. Mírně vždy pomohl příslib, že se tématu spojenému se ztrátou šneka budeme věnovat tak dlouho, jak to bude třeba a budeme společně hledat, co by jí pomohlo situaci zvládnout. Navrhované nápady (např. kresba obrázku šneka na rozloučenou, složení básničky na rozloučenou, realizace rituálu na rozloučenou aj.) se ukázaly jako neúčinné. Dívka k pláči a afektům přidávala úpěnlivé prosby a povzbuzování, ať už něco vymyslím. Jako účinnější strategie se pak ukázala strategie s ní v tom být. Po několika setkáních se projevy smutku i intenzita prožívaných emocí zmírnily, až zcela vymizely.

K tématu smrti se pak v pozdějších fázích terapie ještě několikrát vracela, např. vyjádřeními, že nechce být dospělá, nechce zemřít (objevilo se v době úmrtí v rodině), dále pak dotazy na vysvětlení některých pojmů, jako např. trvalost smrti, podvědomí, nevědomí, posmrtný život apod., či co se děje po smrti a k čemu to vše je.

Zmíněné téma následovalo po pomalém přijímání sebe sama jako té, která není všemocná. Zvažovala jsem, že pro dívku bylo velmi obtížné, když jsme narážely také na hranice toho, co zmůže já. Možná se snažila uchovat si alespoň pohled na osoby pro ni blízké jako na ty mocné, když zjišťovala, že ona tak mocná není. Její slzy a vztek tedy mohly souviset se zjištěním, že také její psycholog je v některých věcech bezmocný, stejně jako ona. S dívkou jsme se také skrze její zájem o téma smrti dostávaly k otázkám smyslu života.

4. Reflexe práce psychologa

Práce s dívkou byla provázená neustálou reflexí postupů. Ukazovala u mnohých jejích neúčinnost (např. nabízet mnou vymyšlená řešení při jejích úpěnlivých prosbách či afektech), nutila k invenci, přemýšlení nad novými podněty (inovace dotazníků, kresba „žroutů myšlenek“ aj.). Společně jsme narážely na bezmoc terapeuta a jeho neschopnost uspokojit vždy všechny její potřeby. Dívka velmi intenzivně vnímala každé slovo, kladla neobvyklé otázky či komentáře (např. co to je nevědomí; proč se u mě nudí; jak to, že neplakala na pohřbu dědečka; vyjádření, že neumí mluvit o emocích; chtěla po mě kreslit

cestu k většímu naplnění aj.) a důkladně promýšlela vše řečené. Nejvíce však myslím toužila jako ostatní klienti po **přijetí jí samotné a jejích specifík**.

Přijetí a ocenění zdůrazňuje také Christine Preissmann (2010). Dle ní klienti s Aspergerovým syndromem, podobně jako ti ostatní, jsou schopni velmi dobře vycítit, jsou-li přijímáni a respektováni, nebo pouze trpěni. Reflektuje také mou zkušenost s vnímáním terapeutovy (ne)jistoty (nejisté nápady na loučení se šnekem × mnohem větší jistota mého bytí s dívkou v pro ni nepříznivé situaci), kdy říká, že je třeba, aby byl terapeut sebejistý ve svém vystupování. Člověk s autismem velmi často reaguje na sebemenší zaváhání. Potřebuje od terapeuta cítit klid a jistotu. Tatáž autorka také upozorňuje na to, že klienti s Aspergerovým syndromem si v terapii budou postupem času uvědomovat, že naráží na hranice svých možností a že to, co jde ostatním snadno, může pro ně představovat výrazný problém. To může být provázáno velkým smutkem, zklamáním, možná i rezignací a depresemi, podobně jako jsem to popisovala v situaci vyrovnávání se s bezmocí oživit šneka.

Na jistotu poukazují také Ramsay a kolegové (2005), kteří vnímají při terapii u osob s Aspergerovým syndromem jako zásadní poskytovat klientovi jasné a explicitní informace vztahující se k zažívaným sociálním situacím a dále pak možnost si prakticky zkoušet, jak v nich fungovat lépe. Akcent na jasné a explicitní vyjádření podporují titíž autoři upozorněním na specifika Aspergerova syndromu, který s sebou nese deficity porozumět tomu, co nebylo řečeno, tedy tomu, co terapeut vyjadřuje neverbálně či co je skryto za slovy. To mě vedlo k užívání velkého množství písemně zaznamenávaného materiálu. Využívání psaných a celkově vizuálních materiálů patří mezi jednu ze základních technik doporučených při terapii u klientů s Aspergerovým syndromem, což je dle autorů Anderson a Morris (2006) dáno převážně vizuálním způsobem jejich myšlení.

Dle Preissmann (2010) je jedním z terapeutických cílů, aby se klient naučil v chráněném, přehledném a příjemném prostředí budovat vztah a získávat cit pro zacházení s druhými lidmi. V naší práci jsme se zaměřovaly kromě vztahu k druhým lidem také a především na zacházení se sebou samotnou.

Při společné práci jsme se společně potýkaly s projekcí do terapeutky (jsem neschopná jí pomoci, neumím poradit). Na to odkazuje mimo jiné ve svém textu Patrick Casemant (1999). Kromě přenosu jsem se v supervizi vyrovnávala také s protipřenosovými pocity, obzvláště v období odmítání ženských „slabostí“, kdy dívka užívala argumentaci ukazující na slabost žen, kterou jsem dříve také považovala za platnou (rození dětí je nevýhoda, močení je u žen méně důstojné, podobně jako je nedůstojné pištění a chichotání žen, nevýhoda fyzické slabosti oproti mužům apod.).

Obtíže, které jsme řešily, vycházely dle mého názoru ze základního rámce – její snahy po moci nad problémy, s nimiž se v průběhu života setkávala, a její touhy po omnipotenci. Veškerým svým fungováním se snažila silově udržet kontrolu nad věcmi, které se v jejím životě objevovaly. Ač jde o dívku velmi křehkou a jemnou, snažila se vždy působit drsnějším dojmem. Slabost dávala najevo mimořádně nerada. Nabízí se, že mohla věřit také tomu, že nevidí-li tuto slabost ostatní, pak neexistuje. Její intelektová výbava je však mimořádně dobrá, a tak často rozumově velmi dobře reflektovala popisované situace a uznala leckdy (ne)adekvátnost či (ne)přijatelnost některých svých představ či tužeb. Reálná tolerance se však objevovala u chování jiných lidí, ne svého vlastního.

5. Závěr

Aktuálně jde spíše o udržovací terapii, kdy se rodina ozývá v případě potřeby. Za dobu intenzivní práce učinila dívka obrovský pokrok v řadě oblastí. Kromě terapeutické práce měl přirozeně vliv její vývoj a velmi podnětné a pečující rodinné prostředí. Jde o vlivy, které nemohou být podceňovány, jak zmiňuje Kevin Stoddart (1999).

Mnohá témata, která řešila, se v průběhu let postupně objevovala, následně mizela, znovu se objevovala či se objevovala v jiné podobě a také vyvstávala témata nová. Jako velký pokrok vnímám její postoj k vlastní nedostačivosti a k chybě, několikrát se omluvila, což v počátcích práce bylo nemyslitelné. V průběhu času dokázala také lépe reflektovat, že se s ní něco děje, co se s ní děje, i navrhopat, co by jí při těchto potížích pomohlo, ač ne vždy to bylo možné zrealizovat. Také se výrazně snížila potřeba potvrzování od okolí, že nikdy nečelila žádným slabostem.

Dle Olivera Sackse (2015) nejsou děti s autismem k našim radám, pokynům a pozornosti lhostejné. Ba naopak. Jen možná cesta, jak se k těmto dětem můžeme dostat blíže, aby naše rady či pozornost přijímaly, je nestandardní a je prováděna řadou pokusů a omylů.

LITERATURA

- Anderson, S., Morris, J. (2006). Cognitive Behaviour Therapy for People with Asperger Syndrome. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 34, 293–303.
- Boyd, B. (2011). *Výchova dítěte s Aspergerovým syndromem. 200 tipů, rad a strategií*. Praha: Portál.
- Casement, P. (1999). *Hledání a objevování: Jak se učit v psychoanalýze od pacienta*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Dubin, N. (2009). *Šikana dětí s poruchami autistického spektra*. Praha: Portál.
- Howlin, P. (2005). *Autismus u dospívajících a dospělých. Cesta k soběstačnosti*. Praha: Portál.
- Lindgren, S., Doobay, A. (2011). *Evidence-Based Interventions for Autism Spectrum Disorders*. [Dostupné z: <http://www.interventionsunlimited.com/editoruploads/files/Iowa%20DHS%20Autism%20Interventions%206-10-11.pdf>]
- Patrick, N. J. (2011). *Rozvíjení sociálních dovedností lidí s poruchami autistického spektra: Typy a strategie pro každodenní život*. Praha: Portál.
- Preissmann, Ch. (2010). *Život s Aspergerovým syndromem*. Praha: Portál.
- Ramsay, R. J., Brodtkin, E. S., Cohen, M. R., Listerud, J., Rostain, A. L. (2005). „Better Strangers“: Using the Relationship in Psychotherapy for Adult Patients with Asperger Syndrome. *Psychotherapy: Theory, research, Practice, Training*, 42(4), 483–493.
- Rodrigues, F. P. H., Sei, M. B., Arruda, S. L. S. (2013). Play therapy with a child with Asperger Syndrome: A case study. *Paidéia (Ribeirão Preto)*, 23(54), 121–127.
- Sacks, O. (2015). *Muž, který si plel ženu s kloboukem*. Praha: Dybbuk.
- Spelic, A. (2015). Theoretical Basis of the Psychoanalytic Approach to Psychtherapy of Autism. *Journal of Psychology and Clinical Psychiatry*, 2(2), 1–12.
- Stoddart, K. P. (1999). Adolescents with Asperger syndrome. *Sage Publications and The National Autistic Society*, 3(3), 255–271.
- Thorová, K. (2006). *Poruchy autistického spektra*. Praha: Portál.

PhDr. Kateřina Šrahůlková, Ph.D., nabízí individuální psychologické poradenství, diagnostiku, terapii dospívajícím a dospělým, podporu v krizových situacích, školení v rámci soukromé praxe. E-mail: katerina.srahulkova@gmail.com

Komentář ke kazuistice

Autorka prostřednictvím precizního popisu čtyřleté terapeutické práce s dívkou s PAS – resp. Aspergerovým syndromem – velmi zdařile poukazuje na specifika práce a komunikace s touto cílovou skupinou. Své vlastní zkušenosti dává do souvislosti s teoretickými poznatky z literatury. Poukazuje jednak na specifika v myšlení i chování lidí s PAS, která mohou vzájemnou interakci komplikovat (v tomto případě např. nekonzistentní oční kontakt, nerespektování sociálních norem, sociálně desinhibované chování, diskrepance mezi nadprůměrným nadáním v určité oblasti a obtížemi chápat běžné situace a stavy), ale také na osvědčené přístupy, které vzájemný kontakt naopak usnadňují (podpora, vizualizace, schopnost pružně reagovat na aktuální stav klientky, pečlivá příprava, volba pomůcek a aktivit zohledňující zájmy a přání klientky, motivace, využití sociálních příběhů a názorných příkladů pro vysvětlení pro dívku obtížně pochopitelných situací).

Pocit přijetí, bezpečí, jistoty patří mezi základní lidské potřeby. Chceme-li navázat důvěrný vztah s lidmi s PAS, pro které je okolní svět chaotický a reakce osob obtížně špatně pochopitelné, musíme dbát na to, aby tyto potřeby byly neustále naplňovány. S ohledem na specifika v chování vyplývající z diagnózy PAS může být v kontaktu s těmito lidmi velmi obtížné nepřekročit vlastní hranice, dbát na vlastní komfort a zároveň poskytovat pocit přijetí a bezpečí druhé osobě. Autorce kazuistiky se toto při své terapeutické práci dařilo, oceňuji její nadstandardní sebereflexi a práci s vlastními limity, hranicemi. Hlavními tématy terapeutické práce bylo odmítání negativních emocí, touha dívky po omnipotenci, překračování hranic. Při čtení kazuistiky ale čtenář záhy zjistí, že tato témata souvisí s narušeným sebepojetím a identitou, potížemi v sociálně-emočním porozumění a charakteristickými specifiky a omyly v myšlení, se kterými se u lidí s PAS často setkáváme. Prostřednictvím těchto hlavních témat, se kterými se v terapii úspěšně pracovalo, terapeutka dosáhla mnohem většího efektu – rozvíjela u dívky sociálně emoční porozumění, komunikační dovednosti, díky citlivému, empatickému i pravdivému přístupu ji vedla k bezpečnému přijetí sebe sama i s vlastní „nedokonalostí“, nemožnosti dosáhnout super schopností, aniž by to ohrozilo osobnostní integritu dívky. Jsem si vědoma, že za tímto úspěchem stojí velký kus práce, kreativity a vlastního nasazení terapeutky a tuto kazuistiku lze doporučit všem, kteří mají zájem zlepšit interakci a komunikaci s lidmi s touto diagnózou.

Mgr. Veronika Šporclová, Ph.D. (katedra psychologie, poradenský pracovník – psycholog diagnostického a metodického střediska centra NAUTIS)

Výrost, J., Slaměnik, I., Sollárová, E. (Eds.)

Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace

Praha, Grada 2019, 759 stran

Publikace navazuje na předchozí texty autorů, tedy na publikace Sociální psychologie (Výrost, Slaměnik, 1997, 2008) a na tři díly aplikované sociální psychologie (Výrost, Slaměnik, 1998, 2001; Komárková, Slaměnik, Výrost, 2001). Autoři si kladou za cíl vybranou problematiku, i přes značnou šíři oblastí, pojednat uceleně a komplexně.

V úvodním **oddílu A**, věnovaném **teorii sociální psychologie** se publikace zaměřuje na **předmět a historii sociální psychologie**, seznamuje stručně s předpoklady a vývojem zvolené oblasti jako samostatné vědní oblasti. Pokračuje charakteristikou vývoje jejího zaměření v kontextu společensko-historických událostí 20. století. Tento úvod je ještě doplněn o klíčový koncept socializace.

V druhé části prvního oddílu zaměřují autoři pozornost na **jedince** v kontextu **sociálního chování**, tedy zejména na ty aspekty osobnosti, které jsou formovány v kontaktu se sociálním světem. Na identitu a sebereflexi jedince, jeho postoje, motivaci a na problematiku rodu v psychologii. Třetí díl úvodního teoretického bloku je věnován **jedinci v interakci** a věnuje se procesům a fenoménům souvisejícím s interpersonálními interakcemi. Přináší klasické i současné poznatky k oblastem, jako je sociální poznávání, komunikace, konflikty, agrese, ale také afilace, atraktivita a láska, prosociální chování a další. Závěrečná část tohoto oddílu se pak přesouvá k problematice **skupin** a skupinových fenoménů. Uzavírá ji mezikulturní psychologie, oblast, která stála v počátcích sociální psychologie jako samostatné disciplíny a která v současnosti stále nabývá na významu. Kvalitní poznání kulturních vlivů a specifík, stejně jako zohlednění těchto aspektů v našem procesu poznávání a bádání se ukazuje jako stále potřebné.

Sociální psychologie jako disciplína v průběhu svého vývoje aktivně pracovala také na rozvíjení metod poznání a právě s otázkami měření souvisela některá její kritická období. **Oddíl B** nové publikace, který se právě věnuje **metodám sociální psychologie**, je tak velmi důležitou a vzhledem k dynamickému rozvoji metod stále aktuální oblastí celé problematiky sociální psychologie. Je v něm věnována pozornost nárokům na použití metod v oblasti sociální psychologie. Věnuje se posléze jednotlivým základním způsobům odborného psychologického poznání, jako je pozorování, experiment, dotazování a analýza produktů a zdůrazňuje právě jejich specifika z hlediska zaměření do oblastí sociálně psychologické diagnostiky či výzkumu. Dalo by se jistě souhlasit s tím, co se praví v kapitole o psychodiagnostice v sociální psychologii, tedy, že *není jiná psychodiagnostika, než sociální*. Přesto lze jistě jen ocenit, že publikace však dobře poukazuje na ty fenomény a postupy, které se specificky zabývají určitými oblastmi, např. rodinnými vztahy. Dále se text věnuje jak tradičním oblastem, jako je měření postojů, tak relativně novějším oblastem, jako je sociální neurověda a její metody. Zařazena je i kapitola o analýze sociálních sítí (Social network analysis), která nás přehledně provede jak historickými souvislostmi, tak současným využitím postupu. Celý oddíl ve 14 kapitolách pojednává o řadě inspirativních postupů, uzavřen je pak kapitolou, která tvoří určitý úvod do problematiky analýzy a zpracování dat v sociálních vědách.

Třetí **oddíl C** se zaměřuje na **aplikovanou sociální psychologii**. Ve své první části se věnuje **východiskům a zdrojům aplikované sociální psychologie**, kde pojednává o rozvoji této

oblasti, tvorbě a hodnocení intervencí a specificky se také věnuje sociálně psychologickému výcviku jako typu intervence zaměřené na rozvoj sociálních kompetencí. Ve druhé části oddílu se v jedenácti kapitolách věnuje publikace člověku v kontextu sociálních institucí. Od těch přirozených, jakými je rodina, komunita, škola, pracovní organizace, až po sekty a nová náboženská hnutí. V kontextu vzdělávání je pozornost věnována i interpersonálním faktorům školní úspěšnosti, hledá odpovědi na otázku, jak se kvalita vztahu učitele a žáka propojuje s motivací žáků a jejich akademickou úspěšností. Publikace se věnuje i proměnám v poznatcích ohledně spotřebitelského chování, komunikaci v kontextu digitálního světa či odlišných kultur a dalším. Ve třetí části se zaměřuje na 11 vybraných témat potkávajících **jedince v sociálním světě**, jako jsou sociální psychologie předsudků či pověrčivosti. Věnuje se problematice osamělosti, nezaměstnanosti, sociálně psychologickému pojetí zdraví a nemoci,

bezpečí a dalším zajímavým a aktuálním tématům a poukazuje tak dynamičnost vývoje této oblasti.

Výchozí texty již dlouhou dobu slouží jak pro studenty oboru psychologie a souvisejících věd, tak těm, kdo mají seriózní zájem se o oblasti sociální psychologie něco dozvědět. Umožňují poznat její základy, teoretické přístupy i aplikace a konkrétní podoby intervencí. Přibližují její kořeny, vývoj i současné poznatky. Se čtenářem komunikují čtivou a srozumitelnou formou, přitom jsou založené na odborných a aktuálních poznatcích s kritickým náhledem na uvedené oblasti. Nyní jsou tyto texty dostupné v ještě ucelenější podobě. Kniha zachycuje obrovskou škálu zajímavých aspektů lidského chování a prožívání v kontextu sociálních vztahů, stejně jako dobrodružství jejich poznávání. Domnívám se, že se autorům jejich záměr o komplexní pojednání problematiky zdařil, síly na tomto úkolu spojilo celkem 35 odborníků, reprezentantů celé řady zejména českých a slovenských výzkumných institucí a vysokých škol.

Hedvika Boukalová

<https://doi.org/10.14712/23366486.2020.6>